

OOSTVLAAMSE ZANTEN

algemeen tweemaandelijks tijdschrift
voor volkskunde

XLVII - 1972 - 3

UITGAVEN VAN DE BOND

Verkrijgbaar op het sekretariaat, Oscar de Gruyterstraat 42, B 9000 Gent en op de bibliotheek: Kraanlei 63, B 9000 Gent.

1. Oostvlaamse Zanten, nog voorradig tot zolang de voorraad strekt: 15e, 19e jg., 21e tot en met 31e jg., 33e tot en met 45e jg., tegen 186 F per jaargang. Van de jgg. 1-19 zijn nog enkele losse nummers beschikbaar tegen 55 F per nummer; van de latere jgg. tegen 45 F per nummer. Jaarboek 1945 (jg. 20) van de Bond der Oostvlaamse Folkloristen: 159 F (leden 106 F). Inhoudstafel op Oostvlaamse Zanten (Jg. I - Jg. XXV), door F. VAN ES: 55 F (leden 42 F). Idem; II (Jg. XXVI - Jg. XXV), door F. VAN ES: 45 F (leden 35 F).
2. Geïllustreerd Feestnummer (lustrumnr.) Prijs: 30 F (leden 23 F).
3. Survivances du Passé, door A. MARINUS (8 p.). Prijs: 15 F (leden 10 F).
4. Zur Entwicklungsgeschichte des Bauernhauses mit durchgezapften Ankerbalken, door J. SCHEPERS (10 p.). Prijs: 15 F (leden 10 F).
5. Osschaart door F. VAN ES (overdruk 1945), 28 blz. Prijs 40 F (leden 25 F).
6. 2e Lustrumnummer 1930-1935. Prijs: 40 F (leden 25 F).
7. Dit is die Excellente Kronyke van de Brahmisten, (over het teerlingspel) door Emile ANDELHOF. Prijs: 50 F (leden 38 F).
8. Het ontstaan van de Julius-Caesarfeesten te Velzeke-Ruddershove, door J. en M. JANSSENS-BUYSE. 1940, 10 p., 1 lied. Prijs: 15 F (leden 10 F).
9. Het Curieus en Vermakelijk Namenboek, door Em. ANDELHOF. Prijs: 40 F (leden 25 F).
10. Folklore en Onderwijs, door L. HOSTE. Prijs: 15 F (leden 10 F).
11. August Hendrickx, Vlaams Toneelschrijver herdacht met Bloemlezing uit zijn werken, door Fr. DE COSTER. Prijs: 40 F (leden 25 F).
12. Pastoor Constant Duvillers, Folklorist en folkloristische Figuur, door F. VAN ES. Prijs: 40 F (leden 25 F).
13. De Wetterse Reuzen, door Lic. M. DAEM. Prijs: 30 F (leden 22 F).
14. Sagen uit Noord-Oost-Vlaanderen, door Dr. G. DE MEYER. Prijs: 40 F (leden 25 F).
15. Een Teerlingspel in Gent, door Lod. LIEVEVROUW-COOPMAN. Prijs: 30 F (leden 22 F).
16. Spelen mijner Jeugd, door L. LIEVEVROUW. Prijs: 80 F (leden 60 F).
17. De levende Folklore van het Gewest Balegem, door M. BROECKHOVE. Prijs: 70 F.
18. Weerkundige Volkskalender voor het Vlaamse Land, door M. BROECKHOVE. Prijs: 250 F.
19. Doods-, Begrafenis- en Rouwgebruiken in het Arrondissement Dendermonde, door J. PIETERS. Prijs: 150 F (leden 110 F).
20. Het Volksleven te Wieze. 1900-1950, door J. VAN HAVER. Prijs 150 F (led. 110 F)
21. Het Hospies der Kinderen Alijn of Alynsgodshuis te Gent, door E. LUYKX-FONCKE (met talrijke ill.). Prijs 50 F (leden 35 F).
22. De Rivaliteit tussen Aalst en Dendermonde, door H. VAN HESE. Prijs 150 F
23. De folklore van de Hop in Vlaams-België, vroeger en nu, door Cl. VANHOUCKE, Prijs: 200 F (leden 150 F).
24. Het Sterrelied in het Gebied van Dender en Schelde, door J. DE VUYST. 1968, 175 blz., 189 liederen en 50 mel., (mit einer deutschen Zusammenfassung). Prijs: 250 F (leden 180 F).
25. Ernest Van den Driësche. Schilder van ons Volksleven, door R. VAN DER LINDEN, 1968, 32 blz. (op kunstdrukpapier), avec un résumé en français. 2e druk, Prijs: 75 F (leden 55 F).
26. Catalogus Tentoonstelling 125 jaar Gentse Feesten, juli-augustus 1968, 44 blz. Prijs 50 F (leden 40 F).
27. Kinderzang uit Zwijnaarde. Dr. L. GELBER. Prijs: 70 F (leden 50 F).
28. Jan de Lichte. Gerard SIMONS. 32 blz. Prijs: 55 F (leden 41).
29. De Vinkensport in Vlaanderen (avec un résumé en français). 1969, 165 blz., 42 ill. 3 tek., door M. BROECKHOVE. (Nr. X van de Uitgaven van het Alfons De Cockfonds). Prijs: 300 F (leden 200 F).
30. Van het cijskiesrecht naar het algemeen meervoudig stemrecht (mit einer deutscher Zusammenfassung) door Albert BRACKE. 1970, 52 blz., 11 ill: (Nr. 31 van de Uitgaven van de Kon. Bond der Oostvlaamse Volkskundigen) Prijs: 100 F (leden 80 F).
31. Bibliografie Renaat van der Linden, door R. BERCKMOES, 1971. Prijs 40 F (leden 30 F).

Bij die prijzen is de B.T.W. inbegrepen.

Elk bedrag vooraf storten op postrekening nr. 969.46, Bond Oostvl. Volkskundigen, Gent. Voor het buitenland + 10 F portkosten.

UITVERKOCHT zijn thans: Herdenkingsalbum Alf. de Cock — Het Stroodekkersbedrijf door Cl. Trefois — Lodewijk De Vriese Bibliografische studie — De Plattegrondsvormen

OOSTVLAAMSE ZANTEN

TWEEMAANDELIJKS ALGEMEEN TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSKUNDE
ORGAAN V.D. KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN

van de dienst voor volkskundige enquêtes in Vlaanderen
en van het internationaal studiekomitee voor ommevangsreuzen

Redactie : Lic. Renaat van der Linden, Godveerdegemstraat 15, B 9620 Zottegem

Redactieleden : Lic. Marcel Daem, Dr. René Haeseryn, Maurits Broeckhove.

Ruil en Recensiedienst : Dr. R. Haeseryn, Bibliotheek, Kraanlei 63, B 9000 Gent.

Alle stortingen op postrekening nr. 969.46, Bond Oostvlaamse Volkskundigen, Gent.

INHOUD

Prijs : 55 F

G. DE BRUYCKER. — Met de Franse slag. — Volkshumor over de Fransen	82
A. DE POORTER. — Gaston Martens en de historische kerk van Nieuwenhove te Waregem	88
M. DAEM. — Het parochiebeeld van Wetteren aan de hand van de geschiedenis van de oude St.-Gertrudiskerk. — Heemkundige bijdrage over de parochie Wetteren	93
Dr. R. HAESERYN. — Eerste en Plechtige Communie, vroeger en nu. — Naar aanleiding van een tijdelijke tentoonstelling (1 april - 1 mei 1972) in het Museum voor Volkskunde te Gent	106

BONDSNIEUWS

Prijsvraag. — Alfons de Cockfonds 1793	87
--	----

ZOEKEN EN ZANTEN

OUDENAARDE. — Worpmotief, notities uit stadsrekeningen. J. M. Bertelee	90
OUDENAARDE. — Kaatsspel, notities uit stadsrekeningen. J. M. Bertelee	91
OUDENAARDE. — Ros Beiaard, notities uit stadsrekeningen. J. M. Bertelee	91
UTRECHT. — Terugkerende dode. R. van der Linden	91
EX-LIBRIS Isidoor Teirlinck. — Molenstudie. J. Van Effelterre	92
ZELE. — Rijmpjes en liedteksten. R. van der Linden	92

BOEKBESPREKING

J. STERLY. — Heilplanten der Einwohner Melanesiens. — A. G. Homblé	120
--	-----

Oostvlaamse Zanten wordt uitgegeven met steun van v.z.w.
Noordstarfonds, Gent.

Met de Franse slag

Volkshumor over de Fransen

Op de sluitingsplechtigheid van de 26e pedagogische week te Brussel, werd o.m. het woord gevoerd door een afgevaardigde van de Nederlandse delegatie die het congres ieder jaar bijwoont.

De woordvoerder dankte heel gevat voor de vriendelijke ontvangst en feliciteerde de verschillende sprekers omdat, ik citeer, « deze er zich zeker niet met de Franse slag vanaf hebben gemaakt ».

« Met de Franse slag iets doen », « zich met de Franse slag van iets afmaken » betekent volgens Van Dale « iets haastig doen, zonder de nodige zorg eraan te besteden ». Men zegt ook wel « er de Franse zweep overleggen ».

Vanwaar komt nu deze zegswijze? In de 17e en 18e eeuw was de uitdrukking bekend als term in de rijkunst. Die Franse slag was toen de naam van een bepaalde wijze van klappen met de zweep.

Zo lezen we in de « Gewaande Weuenaar met het Bedroge Kermis-kind », een blijspel dat omstreeks 1709 verscheen : « Zij verstaan de *Fransche slag*, d.i. het klappen van de zweep »⁽¹⁾.

In « De Hollandse Spectator » van Van Effen dat te Amsterdam verscheen tussen 1731 en 1735, vinden we de volgende aanwijzingen : « Wij leiden er de *Fransche slag* eens over, en lieten hem de hielen van onze ruintjes zien »⁽²⁾ en « ik ben tegenwoordig bezig met een Tractaatje te schrijven, over de Konst van een Sweep wèl te behandelen, beneffens een nauwkeurige beschrijvinge van een nieuwe *Fransche slag*, die ik zelf heb uitgevonden »⁽³⁾. Voorts ook nog « Dat je maar een broddelaar bent, en de *Fransche slag* niet eens weet ter degen te slaan »⁽⁴⁾.

In « Beemster - Kermis in twee zangen » schrijft Bartelinck : « Men hoort (op eene paardenmarkt) den *franschen zweeps slag* kletsen, door vaardig slingeren, terwijl de kooplieden zwetsen »⁽⁵⁾.

Een tijdgenote E. Wolff schreef : « Jan slaat den *Franschen slag* en doet het (schoone span) lustig springen »⁽⁶⁾.

Tussen 1858 en 1870 liet P.J. Harrebomée zijn « Spreekwoordenboek van Nederlandsche spreekwoorden en spreekwoordelijke uitdrukkingen van vroegeren en lateren tijd » verschijnen.

Harrebomée citeert : « Hij legt er de *Fransche zweep* overheen of hij slaat den *Franschen slag* »⁽⁷⁾.

(1) *Gewaande Weuenaar met het Bedroge Kermis-kind*, blijspel, 3 delen, ieder van vijf bedrijven, z. pl. en j., III, 6. (circa 1700).

(2) VAN EFFEN, Justus : *Hollandsche Spectator*, 1731-35, I, 30.

(3) o.c., d. 56.

(4) o.c., p. 80.

(5) BARTELINCK, Jan : *Beemster-Kermis, in twee zangen*, Leiden, 1774, p. 3.

(6) WOLFF, E. : *Walcheren in vier gezangen*, Hoorn, 1769, p. 198.

(7) HARREBOMEË, Pieter : *Spreekwoordenboek I*. 195.

Een ander voorbeeld vinden we nog in « Twee-en-dertig Woorden, of de les van Kotsebue » : « De koetsier toonde door het klappen van de *Franschen slag*, met zijn geduchte zweep, zijn vrolijk aanwezen »⁽⁸⁾.

Om enig licht te werpen op het ontstaan van deze uitdrukking, moeten we ons even verdiepen in de geschiedenis van het vervoer, waarvoor we steunen op het uitstekende werk « Triomftocht van de Techniek »⁽⁹⁾. Aanvankelijk werden de paarden opgetuigd naar het voorbeeld van het oude ossejuk dat niet geschikt was voor ezels en paarden die niet zulke krachtige schouders hebben als de os. Later ging men een borstriem gebruiken die werd opgehouden met behulp van een riem die tussen de voorpoten naar de buikriem liep. Als het paard stevig aantrok ontstonden er schuurwonden en werd er een verstikkende druk op de luchtpijp uitgeoefend. In de 12e eeuw ging men algemeen gebruik maken van het dissellaam waarvan de bomen laag aan de borstriem konden worden bevestigd. Strengen dienden om de druk naar het midden van de borstriem te verplaatsen. Toen ze algemeen in gebruik raakten in de vorm van touwen, ging men er een vaste gewoonte van maken een span trekdieren op de doeltreffendste wijze te gebruiken, d.w.z. achter elkaar gespannen. De meest ingrijpende verandering was het feit dat de borstriem overging in het stijve gecapitonneerde haam. Zo begon het paard als trekdier een belangrijke plaats in te nemen. Een direct uitvloeisel van het gebruik van het haam was, dat voerlui en vrachtrijders belangrijke figuren werden in het middeleeuwse leven.

En nog grotere rol zouden ze te spelen krijgen toen de koets werd ingevoerd. Dat vervoermiddel was vooral van belang voor de hogere standen. Louise de Coligny, echtgenote van Willem de Zwijger, gaat door voor de persoon die de eerste karos vanuit Frankrijk in de Nederlanden heeft ingevoerd. Nauwkeurig was vastgesteld hoeveel paarden men ervoor mocht spannen. Keizers en koningen konden zich acht paarden veroorloven, lagere vorsten en graven namen genoegen met zes, gewone edellieden met vier. Niet alleen bij de adel, maar ook bij de deftige burgerij sloeg de koets zo in, dat iedereen die voldoende geld had, zich zo'n rijtuig aanschafte. Het werd een mode! Behalve zware luxekarossen werden nu ook leren sjeesjes, calèches, fiacres en dgl. geïntroduceerd vanuit Frankrijk. Toch bleef het aantal in vergelijking met Frankrijk bescheiden⁽¹⁰⁾. Met deze nieuwe vervoermiddelen werden stellig ook de Franse koetsiersknepen gemeengoed. In de Gouden Eeuw ontstonden de eerste publieke wagen diensten. Wie geen eigen voertuig bezat, kon er een huren. De reiziger trok daarvoor aan een bel. Dan kwamen ver-

(8) DE WACKER VAN ZON, Petrus (ps. Bruno Daalberg) : Twee-en-dertig Woorden of de les van Kotsebue, 2 delen. 's-Gravenhage, 1805.

(9) DERRY, T.K. en WILLIAMS, Trevor I : Triomftocht van de Techniek : 2 delen, Elsevier, 1963, I, hfdst. 6, p. 175 e.v.

(10) ZUMTHOR, Paul. Het dagelijks leven in de Gouden Eeuw, 2 delen, Prisma nrs. 799 en 800, I, 18.

schillende koetsiers aangesneld. Om de beurt gooiden ze met een dobbelsteen. Wie het hoogste aantal ogen gooide, spande onmiddellijk in.⁽¹¹⁾

Op oude schilderijen, tekeningen en gravures zien we nog hoe de koetsier zijn lange zweep boven de paarderuggen laat knallen om de dieren aan te wakkeren. Zoals ze voor de koets waren gespannen duidde men de paarden aan met speciale termen. Het « bijdehandse » paard of de « bijde(r)handse » is het linkerpaard van een span. Men zegt ook wel het paard dat « aan de hand » loopt, aan de linkerzijde. Het paard « van de hand », de « vandehandse » loopt aan de rechterzijde. Voorts sprak men van het voorspan, het voorste van twee of meer spannen paarden voor een rijtuig.

Ook in de huidige rijkunst kent men nog de term « voorhand » : het voorste gedeelte van een paard, de delen die zich voor de ruiter of het zadel bevinden. De koetsen hadden niet alleen hun met zwepen gewapende koetsiers maar verder ook met zwepen gewapende voorrijders of postiljons, zoals men ze nu nog bij plechtige gelegenheden op de paarden voor de hofrijtuigen kan zien zitten. Men zegt dan dat de hofkoets à la daumont of à la postiljon is bespannen. Hierbij worden de paarden niet van de bok gereden, maar bestuurd door een voorrijder die het bijdehandse paard berijdt, terwijl de vandehandse geen ruiter draagt.

Het lijkt ons nu niet denkbeeldig dat die zgn. *Franse slag* eigenlijk een volksetymologische vervorming is van *voorhandse slag*, d.i. de slag die de voorrijder geeft of wat vaker gebeurde, de kunstige en behendige zweepslag die de koetsier vanaf de bok boven de koppen van het voorspan liet knallen echter zonder de dieren te raken, om ze tot spoed aan te zetten. Het gebruik van de termen « over leggen », « vaardig slingeren », « overheen leggen », « het klappen van die slag » die we vinden in onze voorbeelden hierboven, schijnt de bewering te staven, dat zo'n voorhandse of Franse slag vooral de voorste paarden nauwelijks beroerde. Het voorbeeld van Bartelinck dat we citeerden wijst er wellicht op dat de Franse slag die aanvankelijk bij het koetsiersvak behoorde later ook is gaan betekenen elke slag door kunstig en vaardig slingeren met de zweep. Een interessante bijzonderheid is het zweepkletsen dat vroeger te Merelbeke bestond. De boeren van Schelderode kwamen in benden naar Merelbeke om er op kermisavond met de zweep te kletsen en er op die wijze het feest aan te kondigen.

Tot de verbastering van deze voorhandse slag tot Franse slag heeft wellicht nog het feit bijgedragen dat de Franse taal vooral bij de aristocratie en de hogere handelsburgerij de gehele Gouden Eeuw door in Nederland een bevoorrechte positie innam. Heel wat vluchtelingen, waaronder vele verdachte intellectuelen van Franse en Waalse afkomst, hadden in het Noorden een onderkomen gevonden. Ze brachten er een gezelligheid en een vrolijkheid mee die aanvankelijk gewaardeerd werden, ofschoon ze zich niet gemakkelijk aanpasten aan de nuchtere Nederlandse levens-

(11) ZUMTHOR, P. : o.c., p. 19. *Hoge ogen gooien* wordt in het moderne Nederlands nog gebruikt in de betekenis « van groot belang zijn »; een voorbeeld daarvan is « De intelligentie daarentegen *gooit hoge ogen* — het brein is ook in een transplantatietijdvak lastig overdraagbaar » (Uitleg 1971, nr. 150, p. 7).

wijze, zodat men deze Franse inwijkelingen eigenlijk als vrij oppervlakkig, wuft en lichtzinnig ging beschouwen. Het lijkt erop dat het gezegde *iets met de Franse slag doen, er de Franse zweep over leggen* dat aanvankelijk een goedaardige betekenis had, mede door deze veronderstelde Franse oppervlakkigheid vooral na de Franse tijd, die voor de lage landen in het algemeen en voor Nederland in het bijzonder een periode was van voortdurende achteruitgang, de pejoratieve betekenis kreeg van « wat op weinig degelijke wijze wordt verricht ».

Dat kunnen we ook afleiden uit het volgende citaat : « Tussen het gepel en gekook, beredderde ze de grienende kinderen met een *Franschen slag* »⁽¹³⁾. In « Studiën over Staatskunde en Staatsrecht » van J.T. Buys lezen we nog : « Met echt *Franschen slag* gleed men daar (in de Fransche Kamer) over de begrotingen heen »⁽¹⁴⁾.

We zien dus hoe een bepaalde wijze van klappen met de zweep geleidelijk de betekenis heeft gekregen van « haastig, vluchtig, niet grondig ».

Het gebeurt ook wel dat de taal (vooral die van de reclame) spreekwoorden en gezegden ombuigt of ze gebruikt op een zeer bijzondere wijze. In « Onze Taal » van maart/april 1972 vinden we o.m. dit aardig voorbeeld : « Eet zaterdags met de franse slag : stokbrood, kaas en wijn »⁽¹⁵⁾. Hier wordt het afslijtings- en vervreemdingsproces waaraan spreekwoorden en zegswijzen als nabloeiende taalrestanten blootstaan, op een opmerkelijke wijze gestopt. De zegswijze « met de Franse slag » wordt hier, verjongd en aangepast aan het taaltempo van onze tijd, tot verder leven genood. Behalve met de betekenis « haastig eten » kunnen we het gezegde *eten met de Franse slag* ook verklaren als « eten, tafelen zoals de Fransen dat doen ».

Voor onze volkshumor zijn de Fransen en hun gewoonten blijkbaar altijd een dankbaar onderwerp geweest. Wie er in Van Dale b.v. het lemma « Frans » op naslaat, vindt er nog andere spreekwoorden en zegswijzen waaruit blijkt dat onze zuiderburen in Vlaanderen altijd allesbehalve een goede reputatie hebben gehad.

Franse complimenten b.v. zijn mooie woorden waar men niets aan heeft. Als iemand zich ongemerkt uit een gezelschap verwijdert, zegt men dat hij een Frans compliment maakt. Deze onhebbelijke gewoonte is blijkbaar ook in de ogen van Frankrijks buurlanden een typisch Frans gebrek, want in het Duits klinkt het « sich französisch empfehlen » en « met de noorderzon vertrekken » is in het Engels « to take French leave ».

Een lichtzinnige belofte die men niet denkt te vervullen noemt Van Dale *een Franse eed*. De Fransen zelf spreken van « un serment d'ivrogne ». Een thans verouderde uitdrukking is *zijn hemd in de Franse was doen*, gezegd van iemand die bij wijze van verschoning zijn hemd omkeert. Wie enkel een schoon boordje

(12) HUIJINGA, A. : Nederlandse zegswijzen, Elsevier, 1965, p. 478.

(13) Jord. 133, geciteerd in STOETT, F.A. onder nr. 2064.

(14) BUYS, J.T. : Studiën over Staatskunde en Staatsrecht, uitgegeven onder toezicht van W.H. De Beaufort en A.R. Arntzenius, 2 delen, Arnhem, 1894-95, aangehaald in WNT. 3e deel, door J.A.N. Knuttel, 1920, kolom 4667.

(15) geciteerd uit De Telegraaf van 30-9-71.

omdoet, houdt het bij *een Franse verschoning*. Bij al deze zegswijzen wordt er gedoeld op een zekere lichtzinnigheid en oppervlakkigheid waarmee de Fransen hun plichten zouden vervullen. Daarmee is nog eens bewezen dat het een menselijke gewoonte is de fouten van anderen met een vergrootglas te bekijken en die van zichzelf niet op te merken of ze in het beste geval te minimaliseren.

De periode van de overheersing van de Fransen omstreeks 1800 in de Nederlanden, heeft er zeker niet toe geleid de Fransen bij ons volk geliefd te maken. Dat blijkt o.m. uit de Zuidnederlandse schimpscheut *Franse rat* voor gelukzoeker, dat we terugvinden in het uitdagend spotlied dat in 1814 werd gezongen op de verslagen vijand. Het begint zo :

« Fransche ratten, rold' uw matten,
wilt naer huys nu keeren;
zegt : « dag vrienden. die ons minden.
of men zal u leeren
op de pypen dansen;
nu hebt gy goê kansen :
weg gascon, wie de bon, bon, bon,
door 't Keyzers schoon kanon. »⁽¹⁶⁾

De tekst bevat zes strofen. Deze tekst, naar een vliegend blaadje van die tijd, draagt als opschrift : « Liedeken of lof der Mogentheden die ons verlossen. Stemme : Wigge de bon, bon »⁽¹⁷⁾.

Fr. De Potter zegt over dat lied : « Reeds na 1814, na den jammervollen aftocht uit Rusland der Fransche legers, samengesteld uit een half millioen soldaten, was er ten onzent een lied gedicht, kunsteloos, maar duidelijk de gevoelens des volks jegens de vreemde overheersching vertolkende. De Vlamingen konden zich de twee en twintig jaren onderdrukking en geweld herinneren, gelijk mede de eindeloze reeks van roof- en moordgeschiedenissen, die de twee voorgaande eeuwen hadden meegebracht. Wat wonder dan, dat in het juichlied over de nederlaag hunner vijanden zich een toon vermengde van bijtende scherts, en 't geheele gewest door gezongen werd : « Fransche ratten »...⁽¹⁸⁾.

Snellaert schrijft over hetzelfde lied : « Nochtans herinner ik mij nog een Vlaamsch liedje van dien tijd; het zong van den grooten keizer Napoleon en van de Fransche helden en had tot refrain :

« Bom! Bom! Bom- Widewi Bom, Bom!
Zoo klinkt het Fransch kanon. »

Maar eenige jaren later hoorde ik wederom hetzelfde deuntje, doch dan was

(16) VAN DUYSE, F. : Het oude Nederlandsche Lied, II. 's-Gravenhage, Nijhoff, Nederl. Bkhd. Antwerpen, 1905, p. 1829 e.v.

(17) Gentse Bibl. Accr. 1318.

(18) DE POTTER, F. : Geschiedenis der stad Kortrijk, Gent, 1876, IV, blz. 233.

het Fransch kanon in een Russisch kanon veranderd en de Fransche helden waren Fransche ratten geworden »⁽¹⁹⁾.

Van de populariteit van deze melodie getuigt o.m. nog een Voskenslied getrokken uit het weekblad « Het Gentsch Vosken »⁽²⁰⁾ met aanvang :

« Fransch gezinden,
diep verblinden,
die hun tael verguizen,
't Vlaemsch volk in dees landen
krygt haer op zyn' tanden.
Weg gascon, Biribi bon bon,
het land uit, Franskieljon! »

Het spotlied op de verslagen Franse vijand is een strijdlid geworden dat nog altijd actueel is. Volkshumor kan soms heel bitter zijn!

G. DE BRUYCKER

PRIJSVRAAG – ALFONS DE COCKFONDS 1973

De Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen schrijft voor 1973 ten bate van het FONDS ALFONS DE COCK een prijsvraag uit en vraagt :

Een in het Nederlands geschreven, wetenschappelijke studie van ten minste 64 blz., met 42 regels van 62 lettertekens, over een volkskundig onderwerp in verband met volkstypen, speciale volksgroepen, het stoffelijke in het volksleven, religieuze volkskunde, volksletterkunde, volksgebruiken, enz. enz.

Het werk dient een samenhangend geheel te vormen. Alle handschriften, leesbaar geschreven of getikt van onuitgegeven studiën komen in aanmerking. De auteur vermeldt zijn naam niet op het werk. Hij voorziet het van een kenspreuk die hij met opgave van naam en volledig adres, gesloten in een enveloppe met dezelfde spreuk als het handschrift herhaalt. De studie moet in twee exemplaren vóór 31 december 1973 gestuurd worden aan de Heer Maurits Broeckhove, Oscar de Gruyterstraat 42, 9000 GENT, met vermelding : Prijsvraag Alfons de Cock 1973.

De uitgelofde prijs bedraagt 10.000 Fr. Als geen werk aan de vereisten voldoet kan de jury een aanmoedigingspremie toekennen. Het bekroonde werk wordt eigendom van de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen die zich het recht voorbehoudt de studie uit te geven. De beslissing van de jury is zonder verhaal.

De Sekretaris,
Maurits Broeckhove

De Voorzitter,
Renaat van der Linden

(19) SNELLAERT, F.A. : Oude en nieuwe liedjes, 2e uitg., 1864, nr. 23, blz. 30.

(20) Gentsch Vosken, Gent, z.j. (1848), blz. 3.

Gaston Martens en de historische kerk van Nieuwenhove te Waregem

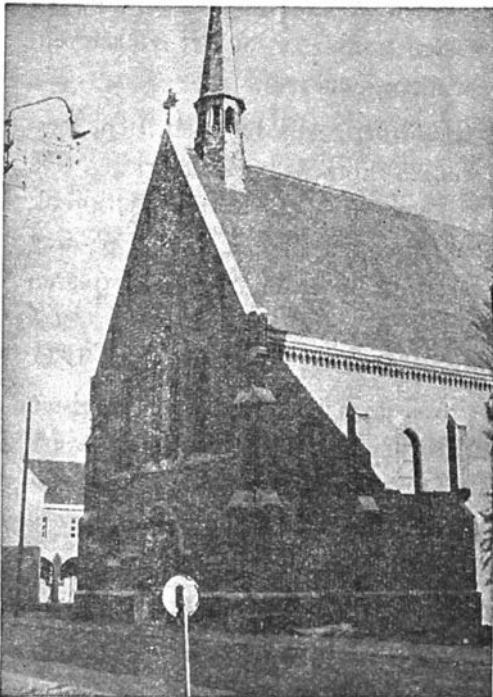
De laatste tijd kwam de zo bekende kerk van de wijk Nieuwenhove⁽¹⁾ te Waregem, in de belangstelling, daar deze « Kerk van Sint-Elooi », ⁽²⁾ (zo genoemd door het gelijknamige toneelstuk van Gaston Martens) zou afgebroken worden.

Wij vonden het de moeite even de geschiedenis van deze kerk te achterhalen en tevens het verband te leggen tussen de toneelwerken « Het Dorp der Mirakelen » en « De Kerk van Sint-Elooi » van Gaston Martens. Deze ware gebeurtenis bezorgde Martens immers de inspiratie voor voornoemde twee bekende toneelsukcessen.

1. Geschiedenis van de kerk.

Omstreeks 1524 hebben de Heren van het Kasteel Ter Vichte van Nieuwenhove er reeds de St.-Margrietkapel opgericht. In 1626 werd die kapel beschreven als een soort vervallen schuur die met stro bedekt was en waarvan de deur niet eens sloot. De lemen muren waren aan alle zijden gescheurd.

Drie eeuwen lang verlangden de bewoners een eigen kerk. Zo kwamen ze dan ook meermaals in konflikt met de Waregemse parochieherder. Deze voelde er echter niets voor om zomaar zoveel parochianen prijs te geven.

In 1893 beslisten de bewoners van de wijk een eigen kerk te bouwen op de plaats van de vroegere kapel. Nog hetzelfde jaar kwam het gebouw tot vensterhoogte. Met bakwagens, hondskarren en al wat maar wielen had, voerde men bakstenen aan uit de oude steenoven van burgemeester Storm. De mannen hadden op 20 december 1893 reeds 71.200 stenen eigenhandig aangevoerd⁽³⁾ en alle inwoners werkten mee. Dit geschiedde tegen de wil van de pastoor. Ze waren het hondsbeu geworden om langs slechte wegen een uur ver elke zondag in de dorpskerk de mis te gaan horen.

In 1895 kwam men klaar met het dak. Men wachtte echter tevergeefs op de komst van de pastoor om het nieuwe Huis van God in te wijden. Smeekbeden

aan het adres van de gemeenteraad, kerkraad en gouverneur leverden niets op.⁽⁴⁾

(1) Niet verwarren met de Oostvlaamse gemeente Nieuwenhoven, nabij Ninove-Geraardsbergen.

(2) Eigenlijk is de naam « St.-Margrietkerk ».

(3) Uit het historisch notaboekje van Jules Haerincq, de baardige voorvechter van het progressieve kerkkomitee « Eendracht ».

(4) « De Standaard » 12 jan. '72.

De « Ninovieters » het wachten beu, organiseerden dan maar zelf de zogeheten « zwarte » missen. Tegen mistijd verzamelden ze zich in hun kerk en baden er de rozenkrans. Vóór de kerkdeur, vanop een houten ton, sloeg voorvechter Jules Haerinck aan het preken. Ook hij ging te Kortrijk advokaten raadplegen om een juridisch antwoord te ontvangen en hij kreeg de bevestiging dat het de Ninovieten wel toegelaten was een kerk te bouwen, maar er kon geen financiële tussenkomst zijn van de provincie noch van de gemeente geëist worden.

De bevolking te Nieuwenhove raakte met de dag ongeduldiger. De steenvoerders hielden optochten met hondenkarren en in de herbergen werden wekelijks protestvergaderingen gehouden.⁽⁵⁾ Uiteindelijk bezweek de Waregemse overheid en werd de kerk uiteindelijk ingewijd. E.H. Deconinck, directeur van de Waregemse kloostergemeenschap, droeg er iedere zondag de mis op. In 1897 werd de kerk evenwel onder de hoede geplaatst van de Paters Oblaten. Dezen verlieten Nieuwenhove na de eerste wereldoorlog. De St.-Margrietparochie bleef intussen in handen van pater Henri Diets. Op 16 april 1958 pas kwam ze definitief onder toezicht van de kerkfabriek.

2. *Het toneelwerk van Gaston Martens.*

In deze gebeurtenis vond de bekende Zultse toneelschrijver Gaston Martens de stof voor twee van zijn beste toneelstukken. Hij was tien jaar oud⁽⁶⁾ toen de Ninovieters in de hiervoor vermelde omstandigheden de kerk optrokken. Als knaap zal hij dus wel over deze geschiedenis hebben gehoord. Later, reeds als achttienjarige bezocht hij voor zijn vader, die brouwer was, de herbergen van de streek. Zo was hij veel in contact met den mensen uit Waregem⁽⁷⁾. Daaruit mogen wij besluiten dat hij van deze geschiedenis goed op de hoogte was. De stof voor zijn vele toneelwerken (hij schreef er 53) putte hij uit zaken die hij zelf meeleeftde. Zo is het ook met deze historie gegaan.

Hij schreef in 1931 « De Kerk van Sint-Elooi ». Hij steunde op echte feiten en liet het stuk afspelen langs de Leie. Met zijn fantasie bracht hij er de talrijke overstromingen van de « Gouden Rivier » bij te pas, waardoor de inwoners van Laagland moeilijk de dorpskerk van Dalkerke konden bereiken.

De toneelmaatschappij « 't IJzerbloempje » heeft « De kerk van St.-Elooi » voor de eerste maal opgevoerd in 1932 te Kortrijk. Gaston Martens was bij de creatie aanwezig.

In 1947 herwerkte hij dit stuk tot het méér bekende « Het Dorp der Mirakelen ». Dit werk verschilt van het eerste, daar op het einde van dit vrolijk mirakelspel de hoofdfiguur van de wijk, Pier Amerlynck, een mirakel doet in aanwezigheid van bisschop en pastoor. Drie zogezegde verminkten laten zich overhalen om weer normaal te worden (in feite waren ze altijd gezond).

(5) « Gazet van Antwerpen », 20 en 21 nov. '71.

(6) Gaston Martens werd geboren te Zulte op 24 april 1883.

(7) Zulte is 5 km van Waregem verwijderd.

« Het Dorp der Mirakelen » beleefde een wereldsukses en kende opvoeringen in méér dan 25 landen. De Vlaamse T.V. bracht op 23 april 1967 en 2 juni 1968 « Het Dorp der Mirakelen » op het scherm.

Onder dezelfde naam verscheen het ook in romanvorm bij HeideLand PVBA-Hasselt 1958. Het werd tevens opgenomen in « De derde Omnibus van de Gulle Vlaamse Lach », DAP Reinaertuitgaven — Brussel 1971.

In november van dit jaar 1972 zal in Deinze een Gaston Martens-Hulde worden op touw gezet. Toneelkring « Klaverke Vier » uit Zulte zal er o.m. te gast zijn met « De Kerk van St.-Elooi ».

3. *Wat nu met de kerk van Nieuwenhove?*

Vorig jaar werd in de wijk een nieuwe kerk opgetrokken, aangepast aan de noden van de tijd. Maar ditmaal was er geen herrie. Het gebouw staat op een boog-scheut van de vroegere verwijderd. Sinds verscheidene maanden is dit modern gebouw in gebruik genomen en is de legendarische kerk gesloten.

De oude kerk was reeds vele jaren in slechte staat, want herstellingswerken werden er jammer genoeg niet aan uitgevoerd. Een tijd lang deed het nieuws de ronde dat de oude kerk zou worden omgevormd tot museum, maar die kans zit er niet meer in. Reeds maanden geleden zei ons de burgemeester van Waregem, senator Coucke : « Met de bulldozer er door ». Zo zal het ook geschieden want onlangs lazen wij⁽⁸⁾ : Van de kerkfabriek van Nieuwenhove werd vernomen dat men de oude kerk zal afbreken, maar dat de glasramen zullen bewaard worden. De vrijgekomen grond zal gebruikt worden als parkeerruimte ».

De vele Waregemnaars en mensen uit de omgeving, voorstander van het behoud, zullen blijkbaar hun slag niet thuis halen. Jammer!

A. DE POORTER

ZOEKEN EN ZANTEN

OUDENAARDE. — Wormmotief, notities uit stadsrekeningen.

Het werkwoord « werpen » ontmoet men eerder weinig in het kader van de volkskunde Prof. Dr. K.C. Peeters verstrekt een uiterst gedetailleerd zaaknamen-index op de delen 1 tot X van de Nederlandse Volkskundige Bibliografie, Systematische Registers op Tijdschriften, Reekswerken en gelegheidsuitgaven. Het werk-

(8) « Het Gouden Blad voor Waregem en omstreken », 24 maart '72, over het verslag van de Waregemse gemeenteraad.

woord komt er alleen voor bij Krakelingenwerpen te Geraardsbergen.⁽¹⁾ Er bestaat nochtans het Kattewerpen te Ieper, het Klokkewerpen te Mechelen, de Sigarenworp te Geraardsbergen⁽²⁾, enz.

In de vijftiende, zestiende en zeventiende eeuw kende men te Kortrijk het Appelenwerpen op St.-Jakobsdag.⁽³⁾

Te Oudenaarde bestond het gebruik, onder andere in de tweede helft van de vijftiende eeuw noten⁽⁴⁾ te werpen op de dag *als men d'onghelden van de stede verpachte*, d.w.z. in het midden van oktober, wanneer men het ontvangen van de belastingen in aanbesteding gaf.

Aldus werden er in 1460 3.200 noten geworpen, en ze kostten 54 scellingen. In 1462 werden er 3.100 geworpen, in 1469 3.700 en in 1480 het hoogste aantal 4.000, die op dat ogenblik 54 scellingen kostten.

J.M. Bertelee

OUDENAARDE. — Kaatsspel, notities uit stadsrekeningen.

— 1469 — item betaelt Gheeraert den Tavernier, schildere van dat hij ghemaect en de ghewyt⁽⁵⁾ heeft bij laste van scepenen den muur van de halle, daer men een nieu caetsspel ghemaect heeft ter bede van Mijnheer Jan van Luxemburg, Heer van Sotteghem van zijn hantghegade, kost 24 scel.

J.M. Bertelee

OUDENAARDE. — Ros Beiaard, notities uit stadsrekeningen.

— 1495 — voor reparatie van den ros beyaert, kost 3 ponden.

J.M. Bertelee

UTRECHT. — Terugkerende dode.

In een familie was de moeder gestorven. Toen hebben ze die begraven, gelijk alle doden overigens. Een week of wat nadien is de moeder die begraven was, gewoon teruggekomen. Die kwam kennelijk terug van een winkel. Die moeder is verder gaan leven, gewoon. En de familie heeft van de dood niet meer gerept.

Aldus verklaarde onze zegspersoon, Ellen Janssens, studente uit Utrecht in 1971 te Drongen tijdens een jeugdkamp. De zegspersoon, zeker geen lichtgelovige juf, verklaarde de historie als waarachtig. Ze kent nog de kinderen van de overleden moeder die wederkwam.

R. van der Linden

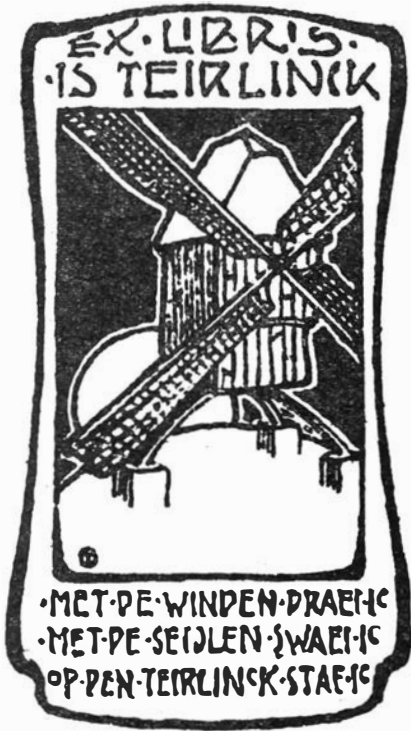
(1) Nederlandse Volkskundige Bibliografie. Index B. Zaaknamenindex op delen I - X. Antwerpen, 1971, p. 64.

(2) R. v. d. Linden, Geraardsbergen. Eigenheid in het worpmotief. O V Z XXXXVI (1971) 157. M. Daem, Huwelijksgebruik, Rijstworp. Ibidem, 188.

(3) Hierover verschijnt eerlang een artikel.

(4) Alle gegevens i.v.m. notenwerpen in de stadsrekeningen van 1460 tot 1499 kunnen belangstellenden bij de auteur raadplegen. Stadsarchief Oudenaarde. Stadsrekeningen. Laatste Hfdst Uitgaven.

(5) ghewyt = met kalk of witte verf bestrijken of schilderen.

MET DE WINDEN DRAEI IC
MET DE SEYLEN SWAEI IC
OP DEN TEIRLINCK STAE IC

Het loont beslist de moeite dit weinig bekend ex-libris hier mede te delen.

Natuurlijk volgt de vraag : waar stond de molen? Die kan uit Zegelsem, de geboorteplaats, en uit het Brusselse, de verblijfplaats van Isidoor Teirlinck, stammen. We konden in dit opzicht geen zekerheid verwerven. Jozef Van Effelterre

ZELE. — Rijmpjes en liedteksten.

De Heem- en Oudheidkundige Kring richtte in juni 1972 een tentoonstelling « Oude volksspelen » in. De kinderspelen kwamen er schitterend aan hun trekken. Ook talrijke oude muziekinstrumenten trokken biezonder de aandacht. Een paar zangmaatschappijen en het « Houten Muziek » van Hamme-Zogge traden op, zodat men én muziekinstrumenten én de muziek tegelijk kon bewonderen. De inrichters hebben daarenboven een brochure in typoscript uitgegeven : RIJMPJES - LIED-TEKSTEN, 31 blz., waar we koord- en rondedansen, de dans onder de rozenhoed, reidansen en wandellied, aftellen en kaatsen en gezelschapsspelen in terugvinden. Een kostbare dokumentatie bij een waardevolle expositie. Op dergelijke wijze krijgen bezoekers en belangstellenden een informatie die aanspoort om naar nog te zoeken. Een pluim voor onze medeleden Dr. Fr. Moens en B. Matthys die de rijmpjes en liedteksten bij Oud-Zeelse kinderspelen leverden.

R. van der Linden

Het parochiebeeld van Wetteren aan de hand van de geschiedenis van de oude St.-Gertrudiskerk

Heemkundige bijdrage over de parochie Wetteren

HOOFDSTUK I. — INLEIDING

De aanleiding tot onze heemkundige studie over de parochie Wetteren is een licentiaatsverhandeling die in 1945 ingediend werd aan het Hoger Instituut voor Kunstgeschiedenis en Archeologie, Rijksuniversiteit te Gent, met als onderwerp « De bouwgeschiedenis van de vroegere parochiekerk St.-Gertrudis te Wetteren ». Het thema bleef ons boeien, doch nam in de loop der jaren een richting die meer het accent wou leggen op de *m e n s e n* die bij het centrale punt van het heem, n.l. de parochiekerk, betrokken zijn geweest.

Na een kwart eeuw spuurwerk in archieven, boeken en tijdschriften kreeg het onderwerp vastere vorm en pogen we thans een overzicht te geven van de rol die de bewoners van het heem, ambachtslieden, geestelijke overheid, kerkdienaars en tiendeheffers gespeeld hebben in het parochiale leven en in de geschiedenis van het bedehuis.

De geraadpleegde bronnen behoren hoofdzakelijk tot het archief van de parochie Wetteren (P.A.W.), het Stedelijk Archief (S.A.G.) en het Rijksarchief te Gent (R.A.G.). Voor de bronnenstudie brengen we in herinnering, dat in 1862 de *Geschiedenis van Wetteren* verscheen, geschreven door JAN BROECKAERT. Een tweede aangevulde editie van de *Geschiedenis van Wetteren* door FR. DE POTTER en JAN BROECKAERT verscheen in de reeks « Geschiedenis van de gemeenten van Oost-Vlaanderen », uitgegeven in 1891. Sindsdien heeft de historische kritiek aangetoond dat bepaalde verouderde opvattingen over de geschiedenis en de toponymie vatbaar zijn voor herziening. Thans staan nieuwe en ruimere bronnen ter beschikking, onder allerlei vormen van wetenschappelijke disciplines, die er toe bijdragen de historische waarheid te benaderen en een helpende hand te bieden aan de beoefening van de heemkunde.

Deze inleiding biedt ons de gelegenheid een bijzonder woord van dank te richten tot de personen die ons helpend en raadgevend hebben bijgestaan. Dr. phil. Marcel SMET uit Wetteren vertaalde de Latijnse teksten van de middeleeuwse handschriften. Hierdoor kregen we een duidelijker inzicht in de terminologie van de kerkprivileges bij het ontstaan van de parochie. Dr. phil. Maurice GYSSELING nam kennis van onze hypothese over de vroegste vestigingsplaatsen te Wetteren, en acht onze hypothese aanvaardbaar. Prof. Dr. hist. Jan BUNTINX, rijksarchivaris te Gent, hoogleraar aan de Katholieke Universiteit te Leuven, las ons manuscript kritisch door; zijn medewerking gaf ons de morele en de gezaghebbende steun om het aan te durven het resultaat van een kwarteeuw spuurwerk te publiceren.

We hopen door ons werk de kennis van het heem met nieuwe elementen te verrijken die ons de mens in zijn milieu beter leren kennen en ons helpen een kijk op zijn verleden te verruimen.

Natuurspiegel van Wetteren

Alvorens de parochie met haar inwoners en haar kerk in onze studie te betrekken, gaat onze aandacht naar het geografisch milieu. De verstrekte gegevens over het Wetterse grondgebied zijn rijkelijk geput uit het onlangs verschenen boek « Natuurspiegel van Oostvlaanderen »⁽¹⁾.

Bekeken in de natuurspiegel van Oost-Vlaanderen behoort Wetteren tot de hoogtezone van de alluviale lage Scheldevlakte. De hoogtelijn ligt beneden de 5 meter. De boetsering van het Wetterse landschap geschiedde door de Schelde. Bij de aanvang van de holocene periode of het jongste geologische tijdperk (± 10.000 jaar) lag de zeespiegel nog een 40-tal meter dieper dan thans. In die periode groef de Schelde haar huidige vallei uit, en zocht zij naar haar definitieve loop. In noordelijk Oost-Vlaanderen werden tijdens het jongste geologisch tijdvak de valleien opgevuld door aanslibbing of alluviale grond. Wetteren ligt in het gebied van de Vlaamse vallei. De alluviale gronden zijn laaggelegen gronden in de vallei van de Schelde, zoals men die aantreft te Wetteren aan de noordzijde van de Schelde. In de lange Scheldevlakte bereikt deze strook 3 km breedte. De alluviale grond bezit de fysische eigenschap van landbouwgrond. Toen het ijzeren tijdperk achter de rug was, bestond in de Scheldevallei de praktische mogelijkheid om er een pleisterplaats aan te leggen, die de kern zou uitmaken van een groeiend wooncentrum. We verdedigen de these dat er in de Gallo-romeinse periode een *castrum* (versterking) gebouwd was op de noordelijke Scheldeoever op de huidige wijk *Kaster*. Deze hypothese wordt in de loop van onze studie verder uiteengezet.

Bij de natuurstroom, de Schelde, behoort nog een tweede geografisch element dat een rol speelde bij de voltooiing van het Wetterse landschap, n.l. de zandverstuiving. In het omliggende gebied van Wetteren komen langs de Schelde vele stuifzandkoppen en ruggen voor. Men treft ze aan vlak bij de rand van de huidige vallei zoals te Heusden, Berlare, Appels. Ook te Wetteren zijn overblijfselen van stuifzandkoppen nog aanwezig in de *Kruisbergen* van de Warande, in de volksmond *Speelbos* geheten. Het enige lokale verminkte natuurreservaat bevat ontkalkt stuifzand, niet afkomstig van vergruisde zeeschelpen, maar daar beland door opstuivingen uit droogliggende depressies of valleien. De zandheuveld in hun vroegste stadium schonken aan het grondgebied een zeer typisch uitzicht. Vandaar dan ook de verklaring, dat het toponiem *Wetteren* zijn oorsprong te danken heeft aan de bijzondere ligging op een heuvel die steil afbreekt aan de Schelde. Dr. M. Gysseling leidt het toponiem Wetteren af van de Gemaanse woorden *hwata-†*haru, wat dan « scherp zandige heuvelrug » zou betekenen⁽²⁾. De etymologische verklaring

van het toponiem WETTEREN stemt volledig overeen met de natuurspiegel van het gehucht aan de zuidzijde van de Schelde, meer bepaald met de plaats waar de voormalige kerk gebouwd werd. Deze geografische elementen hebben o.i. grote waarde om het wooncentrum te lokaliseren rond het kerkgebied van de huidige Markt.

Twee wooncentra te Wetteren

Er kan niet met zekerheid gezegd worden dat het bedehuis, ontstaan in het agglomeratiegebied van de verdedingsplaats als eerste bidplaats mag worden aangezien. Het eerste bedehuis kan ook een vrije kerk geweest zijn gelegen op een zandheuvel aan de Schelde. Welke geografische, economische of religieuze factoren hun gewicht in de weegschaal wierpen om het overwegend belang naar het zuiden te doen overhellen en een dominerende rol te vervullen in de parochiale ontwikkeling, hebben we niet achterhaald.

In zijn *Geschiedenis van Wetteren* is het niet aan de aandacht van de Wetterse geschiedschrijver Jan Broeckaert ontsnapt dat er twee woonkernen in de oude parochie waren, door de auteur gelokaliseerd in het huidige dorpscentrum ten zuiden van de Schelde, en het andere centrum op Ten Ede ten noorden van de Schelde. Of men de kapel van Ten Ede mag situeren in het bovengenoemd centrum, op Overschelde gelegen, blijft voor de geschiedschrijver een open vraag⁽³⁾. Honderd jaar zijn over deze veronderstelling heengegaan. Sindsdien heeft men niet meer gepoogd een antwoord te vinden op de vraag: « Waar kunnen beide wooncentra gesitueerd worden? ».

Naar onze mening zijn er bepaalde elementen voorhanden, die erop wijzen dat één van deze wooncentra te situeren is op Overschelde, meer bepaald in de buurt van de Kasterstraat, en niet op Ten Ede, zoals men tot nog toe denkt. Jan Broeckaert geeft in zijn boek een beschrijving van de wijk Overschelde en raakt even het probleem aan van het centrum, zonder er verder op in te gaan. Wij citeren: *terugkeerende bevindt men zich in de wijk Caster, aldus genaemd naer het latijnsche woord castra : k̄amp, k̄asteel. De oude uitdrukking van dit woord pleit voor de oudheid van Wetteren, en doet ons besluiten dat er te dier plaets, in vroegere tijden, een sterk slot, misschien het overblijfsel eener villa bestond, van welk de jaerboeken ons geene herinnering hebben nagelaten, en waerdoor aldus zijn oorsprong en zijn voormalige bezitters met de nachtelijken sluyer liggen overtogen?*⁽⁴⁾.

In een latere beschrijving van deze wijk wordt het toponym Kaster nogmaals omschreven. *Terugkeerende, bevindt men zich in de wijk Kaster welken naam wij in 1425 Castle geschreven vonden. Of men den oorsprong van dit woord in het Latijnsche castra : k̄amp, k̄asteel, zoeken moet, in welk geval het eens te meer voor de oudheid van Wetteren pleiten zou, is eene vraag welke wij onopgelost laten.*⁽⁵⁾

Het studiemateriaal dat Fr. de Potter en Jan Broeckaert in handen hadden om de juiste ligging van de oude vestigingsplaatsen op te sporen werd niet ten volle benut. Daarom halen we het hier slechts even aangeraakte probleem van de centra opnieuw uit de vergeethoek.

Inmiddels hadden we een andere kijk dan die van de Potter en Broeckaert op de zaak gekregen en groeide onze opvatting dat het oudste wooncentrum op Overschelde gelegen was op de wijk Kaster en dat Ten Ede daarentegen als een vestigingsplaats van latere datum zou zijn.

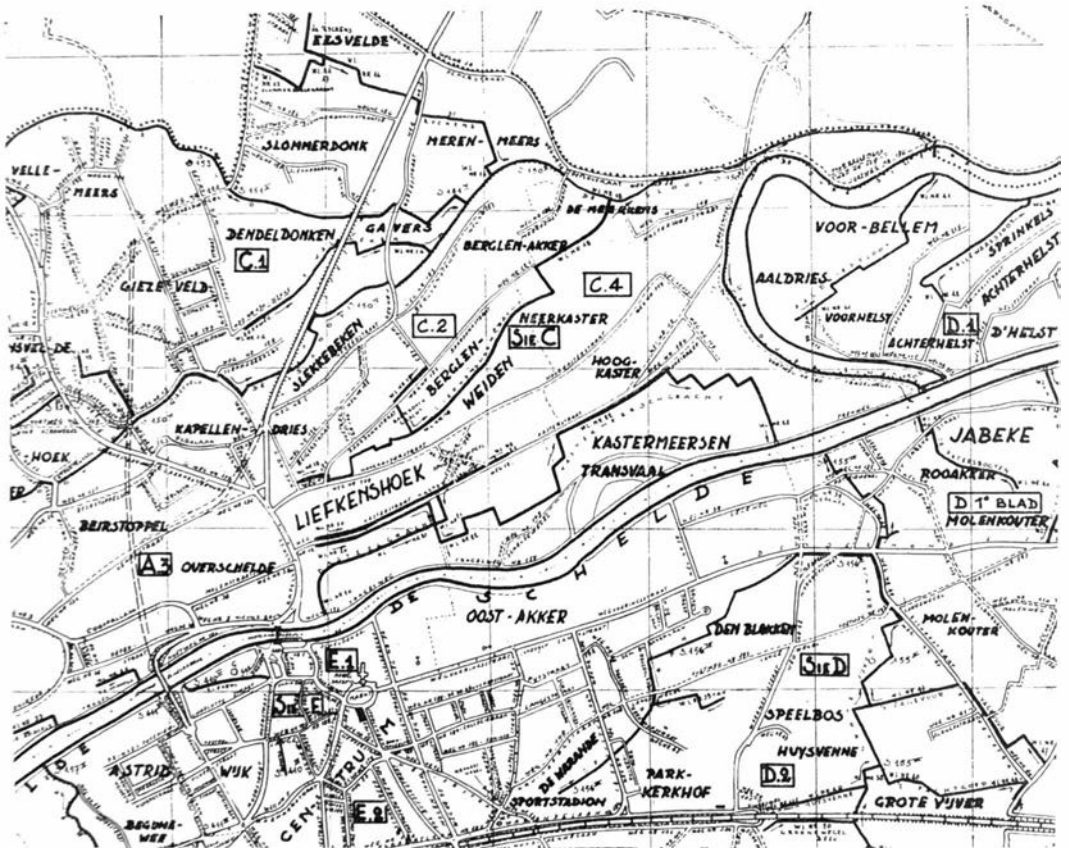
Met zekerheid weten we, dat er in 980 te Weteren een *villa* bestond. In een levensbeschrijving van de heilige Landoaldus verhaalt men dat een vrouw, na aanroeping van de heilige genezen naar huis keerde. De vrouw, Riberta, was herkomstig van een *villa* te *Vuehtre*⁽⁶⁾. Dr. M. Gysseling vestigde persoonlijk onze aandacht op het feit dat *villa* hier niet mag worden geïnterpreteerd als een grote landbouw exploitatie met centraal gebouw en bijgebouwen, zoals men die ontmoet in Frankrijk. Villa betekent gehucht of dorp. Het is een kern van bewoners die leven in een gesloten economisch verband. Rond die kern ontwikkelt zich een gemeenschap van landbouwers en ambachtslieden die in dienst staan van de heer van het landgoed. Het oudste geschreven document over Weteren bevestigt het bestaan van een *villa*. Het is dan ook in die betekenis dat de akte van 980 moet worden geïnterpreteerd, n.l. genoemde vrouw was herkomstig van een dorp, dat *Vuehtre* geheten wordt.

Wij vermoeden dat het gehucht Kaster te vereenzelvigen is met het Gallo-romeinse castrum. De plaatsnamen staven deze hypothese. Inderdaad behoren volgende toponiemen tot de levende volkstaal en staan geakteerd als officiële benamingen in het Atlas der Buurtwegen: *Casterstraat*, *Hoogcasterstraat*, *Casterweestraat*, *Kapellendriesch*, *Liefkenshoek*.⁽⁷⁾ Vertrekkend van de oude Scheldearm die vroeger een stroom was, lopen *Casterstraat* en *Hoogcasterstraat* parallel. Ze monden uit op een dries, *Kapellendries* genoemd. In de nabijheid van de vroegere Scheldeoever ligt de *Casterwee*, een weide die tot het agglomeratiegebied van de villa of castrum behoort heeft. Neven deze weide treft men de oude turfputten aan, waar vroeger de brandstof uitgedolven werd. In de volksmond dragen deze bestaande moerassen de naam van *Meerkens* met de sage die er aan verbonden is over het turfsteken.

Het feit dat deze wijk, volgens J. Broeckaert, in de 15de eeuw geciteerd wordt als *castle*, is een middeleeuws gegeven van groot belang om de oudheid van deze wijk te onderstrepen in de betekenis van *castrum*. Dr. M. Gysseling is zo welwillend geweest zijn persoonlijke notities tot onze beschikking te stellen in verband met *castrum*. Voor Weteren noteert men het toponym *castere* en *caster* in 1353, 1367 en 1369.⁽⁸⁾

De huidige plaatsnamen en de ligging van genoemde straten, dries, weide en turfputten vertonen in hun benaming littekens van een Gallo-romeinse nederzetting.

De naam *Kapellendries* is een aanduiding dat er een bedehuis voor het gebied bestond.⁽⁹⁾

Uittreksel Grondplan van de gemeente.
De Gallo-romeinse benamingen Kasterstraat, Hoogkaster, Neerkaster, Kastermeersen vindt men op de kaart terug.

Steunend op de oude en op de bestaande plaatsnamen zijn sporen aanwezig van een Gallo-romeinse nederzetting op de noordzijde van de Schelde, in de wijk Kaster. Ten Ede is een toponym van latere datum. Hieruit leidt men af dat de vestigingsplaats rond *Castrum* veel ouder is dan het wooncentrum Ten Ede.

Voor 't ogenblik beschikt men enkel over geschreven bronnen en de plaatsnaamkunde om de ligging van een gehucht op Overschelde te situeren. Een ontdekking van een monumentale bron, d.w.z. een archeologische vondst zou de thesis kunnen toetsen aan de archeologische werkelijkheid.

Waar het centrum, aan de zuidzijde gelegen was, blijft een open vraag. Om die plaats af te bakenen, zoals we gedaan hebben voor het centrum Kaster, beschikt men niet over voldoende toponymische gegevens, zodat onze thesis over de lokalisatie op andere studiebronnen is aangewezen.

Bewaarde geschreven bronnen uit de 12de eeuw leveren wel het historische bewijs dat er een parochiaal centrum met bedehuis bestond. De huidige dorpsaanleg vertoont de littekens van een parochieontwikkeling met als uitgangspunt de Romaanse kerk. De naam Hoogstraat wijst op een bestaande belangrijke weg die vanaf de kerk vertrok of naar de kerk leidde. Van geografisch standpunt uit bekeken is deze plaats een heuvel in de nabijheid van de Schelde. Aan deze zandige heuvel dankt Wetteren de oorsprong van zijn naam. De hoge bodemverhevenheid is een gunstige geografische ligging voor de inwoners. Het is een veiliger oord om gevrijwaard te blijven van het getij aan de oever van de Schelde. Het vroegere getij steeg vanaf de Frankische periode merkelijk hoger en hoger. De mens ontgon meer en meer de natuurlijke gebieden voor eigen gebruik. Bodemverhevenheid, woonveiligheid, kerkbouw en vorm van dorpsontwikkeling zijn elementen die de opvatting steunen dat het wooncentrum gelokaliseerd was op de Markt. Beide wooncentra, waarvan één erkend wordt als parochie met kerk, zijn bij het startpunt van de parochiale geschiedenis een historische twistappel geweest die te verdelen was onder twee bisdommen.

HOOFDSTUK II.

DE GESCHIEDENIS VAN DE OUDE ST.-GERTRUDISKERK

De eerste bedehuizen werden gewoonlijk opgericht in de woonplaats van de heer van het landgoed⁽¹⁰⁾. Het zijn bidplaatsen waar de heer of zijn gezagvoerder met de onderhorigen van het domein de kerkelijke diensten kon bijwonen. Deze bidplaatsen zijn meestal kapellen, die in de oorkonden van de 11de en 12de eeuw geciteerd worden onder de benaming *appendicia*⁽¹¹⁾.

Door tienden te betalen voorzien de gelovigen in het onderhoud van het bedehuis en zijn bedienaars. De heer van het landgoed is de oorspronkelijke eigenaar van het bedehuis. Later, door middel van een begiftiging, geformuleerd in de giftbrief, schenkt de lokale heer de kerk aan de bisschop. Op zijn beurt schenkt hij de kerk aan een kapittel of aan een abdij met het doel aan deze geestelijke instellingen een bron van inkomen te bezorgen. Het bezit van het *altare*, d.w.z. de altaarrechten, is in handen van de bisschop en bestaat uit geestelijke functies en bepaalde voorrechten, die de bisschop verder overmaakt aan geestelijken of aan een of meer religieuze instellingen⁽¹²⁾.

Een akte van 1098 vermeldt een bedehuis te Wetteren. Het is een schenkingsbrief, waarin Manasses, bisschop van Kamerijk, het *altare de Vuethra cum appenditis* schenkt aan het kapittel van O.-L.-Vrouw te Kamerijk⁽¹³⁾.

Uit de inhoud van deze akte leidt men af dat vóór de datum 1098 reeds een parochie bestond, en om de kerkinkomsten te voeden een begiftiging gedaan werd aan de bisschop van Kamerijk. Deze bisschoppelijke schenking aan het kapittel van het *altare de Vuethra* met zijn *appendicia*⁽¹¹⁾ gebeurde op verzoek van hetzelfde kapittel. De bisschop staat erop dat de kanunniken hun obsonium jaarlijks zouden betalen aan de bisschop of aan zijn opvolger. Obsonium is de afkoop van de kosten die verschuldigd zijn aan de bisschop of aan de aartsdiaken voor hun bisschoppelijke visites⁽¹⁵⁾.

Twee jaar later, in 1100, bevestigt bisschop Manasses nogmaals zijn schenking aan de kanunniken van Kamerijk⁽¹⁶⁾.

In 1111 bevestigt Odo, bisschop van Kamerijk, aan het kapittel van Kamerijk het bezit van verscheidene altaren in het grondgebied van Brabant, Henegouwen, het Kamerijkse en in de stad Valenciennes. Het *altare de Wettra* wordt in de akte geciteerd, liggende in het pagus Brabant⁽¹⁷⁾.

In het jaar 1133 geeft Lietardus, bisschop van Kamerijk, aan de abdij van Saint-Nicolas-aux-Bois⁽¹⁸⁾ het cijnsrecht van het obsonium dat hem verschuldigd is door het altaar van Wetteren⁽¹⁹⁾. Hij geeft de vergoeding in cijns voortspruitend uit een recht waarop zijn voorganger, Manasses, aanspraak maakte in de akte van 1098 en waarin geciteerd wordt dat hij de altaarrechten afstaat aan de kanunniken van O.-L.-Vrouwkerk van Kamerijk.

De overdracht van het obsonium geschiedt op aanvraag van de kerk van Kamerijk en met de toestemming van Theodericus, aartsdiaken van Brabant. Het bedrag van het obsonium is uitgedrukt in courante munt, jaarlijks te betalen. Indien de monniken van St.-Nicolas-aux-Bois dit cijnsgoed zouden verliezen, dan moeten zij dit bedrag blijven betalen aan de bisschop of aan zijn opvolgers.

In het licht van de hiernavolgende documenten, is het opvallend hoe in een tijdspanne van 15 jaren de schenking van de altaarrechten tot tweemaal toe bevestigd wordt. Is de oorzaak hiervan te zoeken in toestanden die ons later verduidelijkt worden?

De Scheldestroom vormde de scheidingslijn tussen de bisdommen Kamerijk en Doornik. De geografische ligging van Wetteren had voor gevolg, dat de inwoners afhankelijk waren van beide bisdommen. Uit de geciteerde documenten valt af te leiden, dat alleen de bisschop van Kamerijk rechtspraak had te Wetteren en de materiële voordelen ten goede kwamen aan het kapittel van O.-L.-Vrouw te Kamerijk. Een latere tekst wijst erop, dat de inwoners van de parochie, komende van over de Schelde, behorend tot het bisdom Doornik, niet gelijkberechtigd waren zoals de parochianen van de plaats waar het bedehuis stond, n.l. in het gebied van het bisdom Kamerijk.

Ingevolge de afstand van voornoemd cijnsrecht ontstaat een geschil tussen het kapittel van Doornik en de Abdij van Saint-Nicolas-aux-Bois met betrekking tot het uitoefenen van de jurisdictie aan de overzijde der Schelde, toebehorend aan het bisdom Doornik⁽²⁰⁾.

Dit geschil wordt tamelijk vlug bijgelegd. De opgerezen moeilijkheden worden beslecht en vastgelegd in een akte, het privilege van Lietardus, bisschop van Kamerijk⁽²¹⁾. We ontleen hieruit volgende bijzonderheden. Vooreerst wordt het altaar van Wetteren afgestaan aan de abdij van St.-Nicolas-aux-Bois. In vorige akte was er slechts sprake over het obsonium. De abdij behoudt de rechten maar nà het betalen van een cijnsrecht van drie mark zilver, gewicht van Atrecht. De betaling geschiedt in drie keren: een eerste maal 1 mark te betalen op Pasen, vervolgens 1 mark op de feestdag van St.-Jan. en de 3de mark op de feestdag van de H. Dyonisius. Als de monniken van St.-Nicolas-aux-Bois deze cijns niet zouden betalen binnen de 8 dagen, dan zullen ze van dit cijnsgoed niet beroofd worden maar aan het kapittel van O.-L.-Vrouwkerk voldoening geven van kapitaal en intrest. Vervolgens laat het privilege uitschijnen, dat ook de bisschop van Doornik aanspraak maakt op een gedeelte van dit cijnsgoed, wat zeer aannemelijk is, aangezien sommige inwoners van Wetteren gevestigd zijn in het territoriale gebied van het bisdom Doornik.

Uiteindelijk wordt tussen beide kerkprinsen een overeenkomst bereikt. Met toestemming van Simon, bisschop van Doornik, mogen de bewoners van over de Schelde hun godsdienstplicht vervullen in de kerk van Wetteren. De priester moet ze in zijn kerk opnemen, en daar waar ze wonen ook geestelijk bedienen.

De priester die deze apostolaatszorgen waarneemt, belooft gehoorzaamheid aan de bisschop van Doornik, aan zijn aartsdiaken of aan zijn deken. De bisschop van Kamerijk verleent aan de deken van het Doornikse gebied volmacht om zijn priesterambt vrijelijk uit te oefenen.

Het is hem toegestaan voor de gelovigen uit dit gebied synode te houden in de kerk van Wetteren, gelegen op het territoriale gebied van Kamerijk. Dit privilege bevestigt, enerzijds, de eendracht tussen het kapittel van Kamerijk en de monniken van St.-Nicolas-aux-Bois en anderzijds het akkoord van Rainaldus, aartsbisschop van Reims om de centra van de noord- en zuidoever der Schelde als één parochie te erkennen.

Gelijktijdig bevestigt Simon, bisschop van Doornik, voornoemd privilege. De inhoud van de akte stemt grotendeels overeen met de inhoud van de akte van Lietardus, bisschop van Kamerijk⁽²²⁾. Beide akten mag men dateren tussen 1133 en 1136⁽²³⁾.

De twee bovengenoemde archivalia zijn een bewijs dat er in de 12de eeuw twee wooncentra bestonden.

Zolang een wooncentrum weinig economisch belangrijk was, dacht er niemand aan zijn rechten op eventuele inkomsten te laten gelden⁽²⁴⁾.

Aangezien het centrum over de Schelde ook een bron van inkomsten betekende, lieten beide bisdommen zich niet onbetuigd om de financiële voordelen in te palmen. De drang om de vruchten van de arbeid te plukken levert min of meer het bewijs dat het andere centrum van economisch belang moet zijn geweest.

In een lijst van begiftigingen die gedaan werden aan het kapittel van O.L.-Vrouwkerk te Kamerijk, komt de naam van de altaarrechten te Wetteren nogmaals ter sprake met de vermelding dat ze geschonken werden door Rainelmus, *Rainelmus dedit nobis altare de Vuetra*.⁽²⁵⁾

De figuur Rainelmus⁽²⁶⁾ bekleedt een sleutelpositie in de parochiale geschiedenis. Dr. M. Gysseling vermoedt dat deze persoon de lokale heer kan geweest zijn, die onder de druk van het kerkelijk gezag, de eigendom van zijn kerk afstond aan de bisschop. Daarbij aansluitend kan Rainelmus ook de bisschop van Doornik geweest zijn, waarvan het episcopaat eindigde in 879. We weten niet of het een wereldlijk of een geestelijk persoon geweest is die de altaarrechten overdroeg aan de bisschop van Kamerijk, die op zijn beurt in 1098, zijn prerogatieven afstond aan het kapittel van Kamerijk, om uiteindelijk te belanden in handen van de abdij St.-Nicolas-aux-Bois. Om de toekomstige discussies tussen beide bisdommen te voorkomen, bevestigt Paus Lucius III in 1181 aan de kapittelheren van Kamerijk nogmaals het bezit van *ecclesiam de Wetre*.⁽²⁷⁾

De bouwgeschiedenis van de parochiekerk leert ons met zekerheid dat de romaanse plattegrond dagtekent uit de 12de eeuw. Op 't ogenblik dat Paus Lucius III (1181-1185) het bestaan van de parochiekerk bevestigd werd het vroegere bedehuis of kapel door een romaanse kerk vervangen. Tijdens het uitdelven van de grondvesten van de oude kerk vond men stenen rode tegels, die uit de 13de eeuw dateren⁽²⁸⁾.

De eigenaar van de kerk moest door middel van een bestendige begiftiging instaan voor het onderhoud van de kerk en haar bedienaars⁽²⁹⁾. De schenking wordt gespijsd door drie bronnen van inkomsten: de eigendom van de grond met de cijnzen en renten, de tienden en de offers⁽³⁰⁾. De kerkelijke inkomsten waren aldus bestemd voor het herstel van de kerk en de uioefening van de eredienst, het onderhoud van de pastoor, giften aan de armen⁽³¹⁾. Wanneer een bedeplaats verheven werd tot parochiekerk bleef de vroegere begiftiging bewaard als een verworven recht⁽³²⁾.

Over de verdere evolutie van de parochiegeschiedenis gedurende de 13de en de 14de eeuw zijn we minder volledig ingelicht.

De abdij van St.-Nicolas-aux-Bois is de grootste tiendeheffer der parochie en verpacht op haar beurt haar inkomsten aan particulieren en kloosters. Uit het jaar 1365 is ons een akte bekend met de tekst van een geding, voorgelegd aan de schepenen van Wetteren. Er bestaat een betwisting over de gelden der kerk; de eiser is Willem de Haude en de verweerder Willem de Winne.⁽³³⁾

Uit de bouwgeschiedenis van de kerk blijkt, dat de gotische kerkbouw rond de jaren 1437 voleindigd werd. Deze veronderstelling wordt gestaafd door een aannemingskontrakt, gedateerd 6 sept. 1437, waarin Gilles Boydins zich verbindt tegenover Pieter vanden Broucke, kerkmeester van Wetteren, de klok te hangen in de toren en het belfort te maken⁽³⁴⁾, Mogen we aannemen dat het plaatsen van de klokken de bekroning betekende in 1437 van de afgewerkte kerk?

Voor de 15de eeuw zijn ons enkele namen bekend van personen die betrokken zijn bij het financieel beheer van de parochiekerk. Lysbet Smeyers, weduwe van Jan Steppe, Lieven Steppe, Arend Steppe en Olivier Caukake verkopen in 1480 aan Jacob Pauwels en Willem Mathys, kerkmeesters te Wetteren, hun recht op eiken en op ander hooggroeiend houtgewas die zij staan hebben in parochie van Smetlede. De verkoop geschiedt ten behoeve van de parochiekerk van Wetteren⁽³⁵⁾.

In 1488 pacht Jan Griverman van Jan Lanen de tiende toebehorende aan het klooster van Saint-Nicolas-aux-Bois, tiende gelegen aan de zijde waar de kerk staat, alsmede de gerst-, de vlastienden en de offeranden⁽³⁶⁾.

In de verpachtingen komt de *costeric van Wetteren* aan de beurt in 1483. Johan Dhets wonende te Wetteren pacht de kosterij voor 3 ponden 19 schellingen 5 deniers groot⁽³⁷⁾.

Het kapittel van St.-Veerle te Gent is ook tiendeheffer te Wetteren. Zulks vindt men vermeld — voor het jaar 1413 — in het handschrift *Statuta* van het kapittel: *item de decimis nostris de Wettre et Sleydinghen.*⁽³⁸⁾ De gebroeders Heinric en Boudin Vanden Houven, te Wetteren, huren voor zes jaren twee tienden die aan het kapittel toebehoren⁽³⁹⁾.

Jan Lanen treedt nogmaals op in 1486 als huurder van de tiendeheffer St.-Nicolas-aux-Bois. Hij verpacht aan Jan de Clercq en Lievin De Smet het tiende *gheheeten Overbeke ligghende in de prochie Wettre, streckende in Quaet Atrecht*⁽⁴⁰⁾. Verder verhuurt Jan Lanen, door bemiddeling van zijn prokuratiehouder Janne de Buecle, aan Lievin Boosschaert, zoon van Pieter, een tienderecht in een gebied, toebehorend aan het klooster van St.-Nicolas-aux-Bois, gelegen en zich uitstreckend te Wetteren, oostwaarts van *Beirstopper heckene*⁽⁴¹⁾. Het woord «heckene» betekent hier «afsluiting»; het kan ook een tolhek geweest zijn⁽⁴²⁾. Verder leest men in de tekst dat de vader van Lievin Boosschaert sinds lange jaren pachter is van die tiende.

Op het einde van de 15de eeuw behoort de Abdij van Baudelo te Gent ook tot de tiendeheffers te Wetteren. In een akte van 1494 bekennen de gebroeders Jan en Gilles Vander Vaedt, wonende te Wetteren, een som schuldig te zijn aan *mijnen heere den prelaet scoosters van Baudelo..., goeder scult van tiende pachte*⁽⁴³⁾.

Eigenaardig mag wel worden genoemd, dat men de naam van de patrones der parochie, St.-Gertrudis, voor het eerst ontmoet in 1494, nl. in een schuldbekentenis van Joos Arents, presbiter, tegenover de kerk van Wetteren. Joos Arents zal binnen

het tijdverloop van één jaar een inzameling doen voor St.-Gertrudis, patrones van de parochie. De inzameling zal eindigen op de eerste zondag van september eerstkomend⁽⁴⁴⁾. Hierbij laten we opmerken dat de einddatum juist samenvalt met de datum van de huidige kermis.

Voor de versiering der binnenkerk wordt in 1518 een beroep gedaan op de Mechelse kunstenaar Andreas Keldermans. De opdracht bestaat in het beeldhouwen van een heilig sacramenthuis of tabernakel⁽⁴⁵⁾. Sporen van het uitgevoerde werk hebben we nergens kunnen achterhalen.

De kerkelijke indeling van Vlaanderen onderging in 1559 een wijziging toen de paus, op aanvraag van Filips II, de nieuwe bisdommen in de Nederlanden oprichtte. Vanaf die datum behoort Wetteren tot het bisdom Gent.

We kunnen niet met zekerheid zeggen of de inboedel van de parochiekerk tijdens de beeldenstorm van 1566, het wonderjaar genoemd, te lijden heeft gehad. In het boek Van Vaernewijck « Van die Beroerlicke Tijden in die Nederlanden en voornamelijk in Ghendt 1566-1568. » vindt men geen vermelding van een noemenswaardige beeldstormerij. Wel wordt aangestipt dat het gedrag van de Spaanse soldaten, die te Wetteren verbleven op 3 november 1566, niet voorbeeldig was wegens hun drinkgelagen⁽⁴⁶⁾. Op 8 september 1567, *Onser Liever Vrouwendach* genoemd, dit was de zondag na de ommevang, werden te Wetteren zes Gentenaars gevangen genomen⁽⁴⁷⁾. We kunnen slechts vermoeden dat deze gevangenneming iets te zien had met een plaatselijke ketterjacht.

Er is nog een tweede bron, namelijk de kerkelijke rechtspraak, waaruit we afleiden dat er tijdens de periode van de beeldenstorm wel schade werd berokkend aan de muur van het kerkhof. Het feit als dusdanig is niet zo belangrijk, ware het niet dat die daad beschouwd werd als een ontheiliging van een gewijd voorwerp. Het geestelijk gerechtshof veroordeelde op 13 mei 1567 de vernielers tot het herstellen van de kerkhofmuur in haar vroegere toestand en het betalen van 50 gulden boete. De plaats diende te worden herwijd⁽⁴⁸⁾.

Wat er te Wetteren geschiedde na het wonderjaar 1566 ontlenen we aan de kroniekschrijver Ph. De Kempnaere.

1570, juli. *Den 3en trokken eenige van die ruiters naer Melle, alwaar zij, als ook te Wetteren, daer te kerken voorheen door de beeldestormers beroofd waren, veel kwaad deden*⁽⁴⁹⁾.

1579, mei. *Den 3en kwaam hier (te Gent) eenige vaendelen soldaten binnen, vluchtende voor de boeren van het land van Aelst, die naar Melle kwamen, alwaer eenige huizen, een molen, en de landhoeve van de heer van Rassenghem... verbrand werden; tot hulpe dezer vluchtelingen trokken uit de stad eenigen van onze bezetting... Deze versloegen omtrent dertig boeren, wezende meest van de prochien*

Wetteren...; zij brachten vaendelen van deze boeren in triumphe in de stad. Zij trokken naer Wetteren, en staken de kerk met de naeste huizen in brand, en roofden veel goed, hetgeen de boeren in een schip gebracht hadden om daer mede te vluchten⁽⁵⁰⁾.

In een zeer recente studie van E.H. Jozef De Brouwer over de kerkelijke rechtspraak worden een paar gevallen geciteerd van inwoners uit Wetteren die, op het einde van de 16de eeuw, werden veroordeeld wegens overtreding van de kerkelijke wetten. De gevallen werden ten gronde behandeld voor de officialiteit of het geestelijk gerechtshof, voorgezeten door een officiaal, die in de naam van de bisschop de rechtsmacht uitoefende⁽⁵¹⁾. Voor wat het religieuze leven van de parochianen betreft — en ons beperkend tot het einde van de 16de eeuw — was de kerk zeer streng voor het onderhouden van de zondagrust. Op 13 januari 1570 veroordeelde de officialiteit vier Wetteraars voor het storen van de zondagrust. Een ervan werd betrappt om op zon- en feestdagen vlees te hebben verkocht in het openbaar; hij had zijn waren tentoongesteld tijdens de vroegmis. Een tweede en derde overtreder had vleesresten verkocht; en de vierde overtreedster had merserie-artikelen aan de man gebracht⁽⁵²⁾.

De gestrengheid waarmede de Kerk de seksuele moraal en de huwelijkswetgeving verdedigde, vinden we terug in een drietal veroordelingen wegens defloratie of verleiding⁽⁵³⁾; een vierde veroordeling vermeldt naast de defloratie ook de schaking⁽⁵⁴⁾.

Ook de parochiale geestelijkheid bleef niet gespaard door de officialiteit. In 1570 werd de kapelaan veroordeeld omdat hij de kinderen in de kerk liet spelen tijdens het godsdienstonderricht. Wegens zijn ouderdom nam men verzachtende omstandigheden in acht en moest de kapelaan enkel de proceskosten betalen⁽⁵⁵⁾. In 1574 werd een priester, kapelaan te Wetteren, veroordeeld wegens konkubinaat; als straf hoefde hij tien pond boete te betalen of drie dagen verblijf in de bisschoppelijke gevangenis, vasten op water en brood⁽⁵⁶⁾.

De inzet van de 17de eeuw was andermaal rampspoedig voor de parochiekerk. Op de tweede Paasdag van het jaar 1604 brandt de kerk af, wegens onvoorzichtigheid. Het vuur was overgeslagen van uit *Cromphouts schuere*⁽⁵⁷⁾. Om in de kosten van de herstelling te voorzien wordt tweemaal een beroep gedaan op de schatkist van de armen⁽⁵⁸⁾.

Bovendien wordt een speciale belasting geheven op elke ton sterk bier die binnen de parochie getapt wordt bij herbergiers of tijdens bruiloften of uitvaarten⁽⁵⁹⁾. Bij het treffen van deze maatregel had men zonder de klanten van de waard gerekend. De inwoners ontsnapten aan deze belasting door het beleggen van bruiloftfeesten en uitvaarten buiten het Land van Dendermonde. Hierdoor leed de schatkist gevoelige verliezen om in de herstellkosten van de kerk te voor-

zien. In 1616 wordt een nieuw oktrooi uitgevaardigd, bepalend dat iedere ton bier aan de belasting is onderworpen vanaf het ogenblik dat ze binnen of buiten de parochie getapt wordt⁽⁶⁰⁾.

Dank zij het bewaarde archief der gemeente⁽⁶¹⁾ worden we tamelijk goed ingelicht over de kerkelijke en profane plechtigheden rond de verering van de patrones der parochie, St.-Gertrudis. Meer bijzonderheden daarover beschrijven we in de eredienst gewijd aan St.-Gertrudis.

Het dorp Wetteren, pentekening.
J. MAESTERTIUS, Beschrijvinge van de Stadt en Landt van Dendermonde,
Leyden. 1646.
Copyright Koninklijke Bibl. Albrt I, Brussel.

M. DAEM

(vervolgt)

Eerste en Plechtige Communie, vroeger en nu

Naar aanleiding van een tijdelijke tentoonstelling (1 april - 1 mei 1972) in het Museum voor Volkskunde te Gent

In de cyclus « Van de Wieg tot het Graf » werd thans een tweede⁽¹⁾ tentoonstelling georganiseerd met als thema *Eerste en Plechtige Communie, Vroeger en Nu*. Zoals overbekend werd de eerste communie omstreeks 12 jaar gedaan, tot Pius X in 1910 het bereiken van de « jaren van verstand » of de « jaren des ondersheids » met enkele jaren vervroegde. De eerste communie gebeurde dan omstreeks 7 jaar en voor de « grote » communie omstreeks 12 jaar werd dan een nieuwe naam gevonden, de Plechtige Communie. Postconcilair heet ze thans vaak « plechtige hernieuwing van de doopbeloften » gekoppeld meestal aan het vormsel.

De eerste communie is een uitgelezen volkskundig onderwerp. De « schoonste dag van het leven » markeerde een belangrijke overgang in het leven. De volksjongen en het volksmeisje werden voorheen na die heuglijke gebeurtenis als volwassen beschouwd. Ze werden immers in het arbeidsproces ingeschakeld en liepen zeker geen school meer, tot het verplichte onderwijs ook daaraan verandering bracht. De kinderen uit de burgerij en uit de hogere standen, die meestal na de eerste communie nog niet gingen werken, werden in elk geval religieus volwassen, want ze werden dan beschouwd als volwaardige kinderen van God. De mooiste levensdag is nog steeds ten zeerste aan traditie gebonden en errond vallen heel wat overgangsriten te bespeuren. In de inleiding tot de catalogus, verzorgd door Lic. R. VAN DER LINDEN, en ook in een kleine brochure van wijlen Luc EBRARD, *De Plechtige Heilige Kommunie ... Een beetje geschiedenis en een greep uit het Volksleven* (8 gestencilde blz. Wemmel, 1961, eigen beheer) worden enkele gebruiken kort beschreven. Het verwondert enigszins dat de volkskundige literatuur over deze gebeurtenis vrij schaars is.

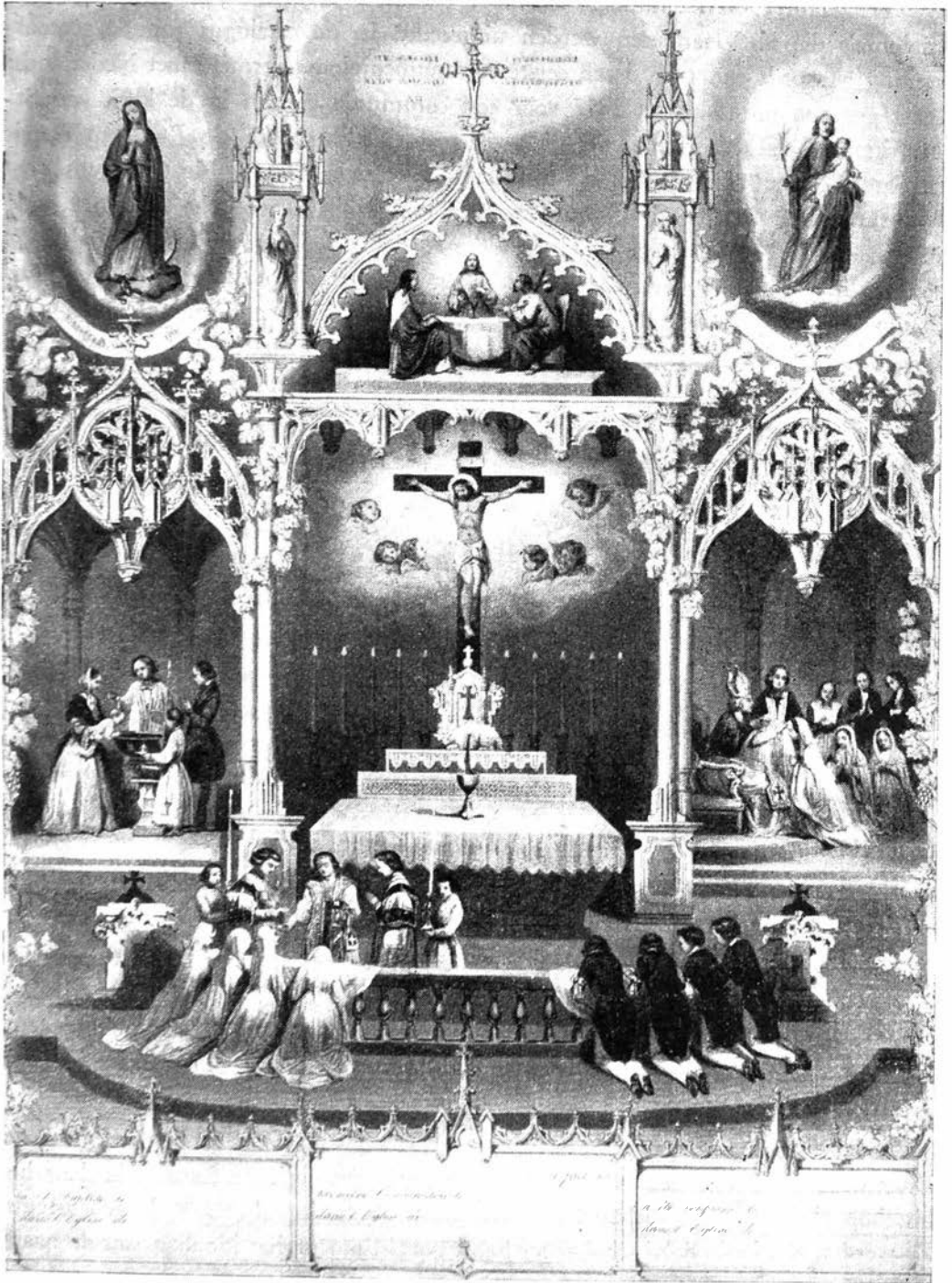
Voor de tentoonstelling hebben wij allerlei voorwerpen, documenten en herinneringen bijeengebracht, die de ontwikkeling van de gebruiken rond de eerste communie kunnen aantonen vanaf de 18e eeuw tot in 1972. Enkele aspecten van die evolutie zullen we beknopt beschrijven.

1. Herinneringsdiploma's

Een veertigtal diploma's, die ter gelegenheid van de eerste communie door de geestelijke overheid aan de communicanten werden uigereikt, konden worden tentoongesteld. De oudste dateren uit omstreeks 1855. In de 19e eeuw zijn ze meestal in het Frans gesteld (z zijn overwegend van Franse makelij) en ze bevatten een voorgedrukte tekst, waarbij de naam en de data kunnen worden ingevuld. Ze beelden naast de uitreiking van de communie vaak ook het doopsel, het vormsel en soms

(1) De eerste had plaats van 25/12/66 tot 31/1/67 en was gewijd aan *Doop en Geboorte in Grafiek en Gebruik*.

de biecht uit en verenigen aldus de vier sacramenten die de vormeling reeds heeft ontvangen. Een vast thema is ook het Laatste Avondmaal, waarbij in de 20e eeuw meestal het schilderij van Da Vinci wordt afgebeeld. Afbeelding 1 geeft een mooi

Afb. 1. — Niet ingevuld communiediploma (midden 19e eeuw)

Foto Seminarie voor Volkskunde. R.U., Gent.

voorbeeld van dergelijk voorgedrukt maar niet ingevuld diploma uit het midden van de 19e eeuw, met als opschrift « Heureuse l'Ame Fidèle/ Elle amasse des Trésors/au Ciel ».

Zeldzaam voor het midden van de 19e eeuw zijn in het Nederlands gestelde diploma's die in Vlaanderen werden uitgereikt. In de catalogus van de tentoonstelling⁽²⁾ wordt onder nr. 3 een eerste communiediploma vermeld met Nederlandse tekst gegeven op 15 maart 1857 voor een communie gedaan in de kerk van St.-Martinus te Akkergem (Gent). Het is een « Lithographie de Rousseau-Warrie à Gand » (39,5×26 cm uit de coll. J. De Vriendt, Gent). Het Museum voor Volkskunde te Gent bezit eveneens een lithografie in neogotische stijl met kerkinterieur waar een priester, omringd door 2 diakens, de communie uitreikt aan meisjes in het wit en jongens in rokkostuum. Het is een zwarte tekening met blauwe omlijsting (afm. 34,5 cm × 25 25 cm; geen signatuur van lithograaf). De Nederlandse tekst luidt « Heeft de eerste communie gedaen Clemence Bernaerd in de kerk Akkergem den 3 in de maend van April t'jaer 1854. Dierbaer Gedenkenis als Gij Getrouw Zyt. » Dus alweer uit Akkergem (Gent). Bestond daar blijkbaar een Vlaamse traditie?

Voorlopers van de diploma's zijn wellicht devotieprenten die omstreeks 1800 geschonken werden als *Communieprij's*. Onder nr. 63 van de catalogus vindt men een « Comunie prijs van Judocus Steyaert gekregen van Mijnheer », (onvolledige tekst in handschrift op de rug van een papieren met de hand gekleurde prent; 33 × 21 cm). De afbeelding vertoont een Christus aan het Kruis onder een gekroond baldakijn met links en rechts een H.-Hart en onderaan in handschrift « Confrimatum est ». De prent valt ca. 1800⁽³⁾ te dateren en behoort tot de verzameling F. Van Bost te Gent. In de collecties van het Museum voor Volkskunde te Gent komt ook dergelijke gekleurde papieren prent (30 × 20,5 cm) voor (wellicht onafgewerkt) met in het midden een gebrekkige tekening van het Kindje Jezus als knaap, blijkens het onderschrift « Jesu Amabilis ». Op de keerzijde staat bovenaan met de hand geschreven « Communie prijs voor Saveria Berregans gewonnen in de parochiale kercke van S. Nicolaes tot Gendt in 1797 ».

Het schenken van diploma's is het laatste decennium zeer teruggelopen. Op de tentoonstelling was nog een communiediploma te zien getiteld « Tot aandenken van ... hernieuwing der doopbeloften » uitgereikt op 12 mei 1968 te Oordegem. Het vertoonde in een moderne omgeving de symbolen kelk, schelp, kaars en boek (zie catalogus nr. 109).

Een herleving van het gebruik beleven we misschien in 1972 in het bisdom Gent. Daar werden met het oog op zowel de eerste als de plechtige communie door het bisschoppelijk bestuur dubbele kaarten gedrukt als herinnering aan de gebeurtenis. Ze werden aan katholieke scholen ter hand gesteld om na het invullen van de naam

(2) Tentoonstelling *Eerste en Plechtige Communie vroeger en nu* 1 april tot 1 mei 1972, Catalogus samengesteld door Dr. R. HAESERYN. Uitg. Kon. Bond Ovl. Volkskundigen te Gent 1972. V + 19 pag. met 2 communieprentjes, in gedrukte kaft. Prijs 40 F.

(3) *En niet 2e helft 19e eeuw zoals in de catalogus staat.*

van het kind en van de parochie en de datum aan de communicanten te worden geschonken. Voor de eerste communie staat op de eerste bladzijde een afdruk van een tekening die naar het altaar gaande communicanten afbeeldt en op de kaart van de plechtige communie staat op de eerste bladzijde een foto van Mgr. L. Van Peteghem, bisschop van Gent.

2. Communieprentjes

Hier constateren we een gelijkaardige evolutie als bij de diploma's. Ze duiken op omstreeks 1855 in de vorm die we nu nog kennen. Elke communicant heeft thans een eigen prentje met op het recto een aangepaste religieuze tekening of foto en op het verso een gedrukte tekst met enkele personalia en vaak een vers of religieuze tekst.

Een overgangsvorm tussen herinneringsdiploma en communieprentje is o.i. een prentje met kanten rand in het formaat 11 × 8 cm, waarop een meisjescom-

Afb. 2. — Niet ingevuld communieprentje ca. 1865.
Foto Seminarie van Volkskunde, RUGent

municant met kaars in de hand staat afgebeeld, een lithografie bij Bréval uit Parijs, maar waarop ook onderaan een voorgedrukte Franse tekst staat, die kon worden ingevuld. Het draagt als datum 186., waarbij het laatste cijfer dient te worden aangevuld en het komt uit de coll. F. Van Bost, Gent (zie catalogus nr. 31 d en afb. 2).

Zeker tot vóór de eerste wereldoorlog was het drukken van communieprentjes alleen in gebruik bij de gegoede burgerij en de hogere standen. Na 1920 zakte het gebruik snel af naar de bredere volkslagen.

Onder de communieprentjes vallen enkele interessante vormen op, zoals prentjes voor tweelingen of voor zuster en broer of een prentje met een Vlaamse puristische tekst als « Op de Eerste Heilige Nutting van Herman Persyn den 24 in Lentemaand 1904 ». Ook komt het af en toe voor dat de tekst in *acrostichonvorm* werd opgesteld. Meestal is het de naam van de communicant die het acrostichon vormt. We laten hier een paar voorbeelden volgen :

a) Franse tekst voor de communie van Marthe Goethals te Deinze op 5 juni 1930 :

” Marthe, m’a dit Jésus, de sa voix caressante :
Aime-moi, mon amour est gage de bonheur
Ravie à cet appel, je réponds rayonnante :
Toujours je serai tienne, ô mon tendre Sauveur.
Hélas ! je le sais bien, je suis enfant et frêle,
Et, pour me préserver, j’aurai besoin de Toi;
Guide mes pas, Jésus, que je reste fidèle,
Orne, mon jeune cœur d’espérance et de foi.
Et j’ai vu les rayons d’une douce lumière
Tomber en gerbes d’or sur mon front suppliant.
Hosanna!... Tout le Ciel écoute ma prière...
Abimée en mon Dieu, je poursuis en tremblant :
Longtemps garde les miens, heureux, bénis sur terre
Seigneur?... et Jésus dit : ”Amen” en souriant...”

b) Nederlandse tekst voor de communie van Raymond Vanderborcht te Hoogstraten op 30 mei 1909 :

” Rijs op een eet. Want weet : Nog lang hoeft gij te gaan,
Aleer ge ’t weidsche land van wellust moogt begroeten
Yl pleint de vlakke. Er baart*, er golft geen graan,
Maar taaie doornenstruik wondt scheurend uwe voeten.
O, neem dan gretig wat u thans geboden wordt!
Nooit werd den armen mensch een fijner spijs gegeven
Dan deze, die uw borst met heldenkracht omgordt
Voor ’t manlijk moedig gaan door ’t honger-schrale leven.
Als alles rond u valt, als noch het vuur der jeugd,
Noch trots van rijpen tijd uw bloed meer op zal striemen,
Dan zal steeds uit dit brood een wondre plant van vreugd,
Een onvergankelijk heil voor hart en ziele kiemen.
Rijk, als geen vorst ooit was, zijt ge immer in den nood.
Blij voelt ge zelfs in smart, en moest ook alles breken,
Ondanks orkaangeweld blijft gij door Jezus groot,
Recht, lijk op Golgotha ’t bebloed verlossingsteeken.
Ga moedig dan op reis, mijn kind. De tocht is ver.
Heer ! Leid hem door woestijn met uwe Kerstnachtster
Ter een’ge beevaartsteé der pelgrims aller streken.

C. R. ”

* ww. bij baar ”golf”

c) Nederlandse tekst voor de communie van Walter op 1 mei 1966 :

" Wees welkom Heer. U zijt zo goed.
Al de dagen van mijn leven
Laat Uw liefde in overvloed
Toch weerglanzen in mijn streven
En stort Uw geest in mijn gemoed
Ridder ben ik, voor het leven.

1-5-66 Zr. Idalie "

Een andere vorm vinden we op het prentje van Jan Verbeeck voor zijn communie op 3 april 1938.

" MET 't harte mijn, vol zaligheid
En rijk in mijne nietigheid
Toen Jezus kwam; wat heerlijkheid;
VADERTJE, gij gingt met mij
Aan mijne en aan moeders zij
Dit voelden bei in 't harte wij
Eeuwig trouw, uit 't Hemelland
Reikt gij ons uw vaderhand!
NAAR Jezus wil en zal ik gaan
Aan uw onzichtbare hand als heden
Als de sterre, op mijns levensbaan
Richt gij naar Hem mijn schreden.
JEZUS lief, ik dank U zeer!
En wilt Gij nu voor moeder teer
Zusjes lief, en broertjes zorgen?
U behoort den dag van morgen
Steeds bij U, zijn wij geborgen."

Heel speciaal is een communieprentje met volgende tekst « Blij Aandenken aan de Plechtige H. Kommunie en aan het H. Vormsel van Thijsbaert Monique gedaan in de Kathedraal St. Baafs den 22 November 1946 ». Deze ongewone datum is te verklaren door de speciale plechtigheid voor kinderen van militairen van het bezettingsleger in Duitsland.

Echte communieprentjes , jammer ongedateerd, werden ook gebruikt als *reclame* van middenstanders die souvenirs verkopen of kleding verzorgen. Twee dergelijke prentjes konden we tentoonstellen, waarvan we de teksten laten volgen.

" Mevrouw, Vernomen hebbende dat U een plechtige communicant hebt ben ik zoo vrij mij aan te bevelen voor de kleeding van U en uw meisje, 't zij gemaakt of per meter.
Prachtig en goedkoop bediend!

Volgens oude gewoonte een schoon geschenk, bij iederen aankoop, Wel gekend huis :
Marga-Waelkens
Nederstraat, 51 Audenaerde "

" Maison Van Lantschoot-Van Lierde. Jette-St-Pierre.
Souvenirs de Première Communion.

Marque F. S.

Douze €ujets différents (texte français ou flamand)

En non biseauté par	100 fr.	3.25
" " " "	1000 fr.	30.00
En biseauté par	100 fr.	5.25
" " " "	1000 fr.	50.00

Marque A & M			
En non biseauté	par	100 fr.	5.00
” ” ” ”		1000 fr.	47.50
En biseauté	par	100 fr.	8.00
” ” ” ”		1000 fr.	75.00

Franco à partir de 25 francs.

N.-B. — Une collection de 30 échantillons est envoyée moyennant 1.000 franc.”

Ook aan de speciale gedrukte prentjes gaat een voorstadium vooraf. In de 18e eeuw reeds werden devotieprentjes geschonken met op de rug een met de hand geschreven opdracht, die betrekking had op de eerste communie. Op de tentoonstelling konden we er een 8-tal uit de collectie F. Van Bost uit Gent tonen, respect uit 1748, 1750, 1765, 1773, 1778, 1790, 1817 en 1840. Voor een beknopte beschrijving zie catalogus nr. 64.

3. Grafische souvenirs

Onder grafische souvenirs verstaan we de gedrukte souvenirs van allerlei aard, waarbij we volgende soorten kunnen onderscheiden :

a) *enkele of dubbele wenskaarten* met zeker in de 19e eeuw « Souvenir de Première Communion ». Het gebruik van het Frans wijst alweer op verspreiding van dergelijke kaarten buiten de volksklasse.

Thans is het gebruik zeer veralgemeend en de vormgeving is vaak zeer eigentijds met o.a. een veelvuldig gebruik van kunstfoto's, b.v. van een kelk, korenaren, een priester vóór het altaar, enz.

Afbeelding 3 geeft een beeld van een souvenir-kaart uit de collectie van het Museum voor Volkskunde (schenking G. d'Alviella, Gent). Het is een roze couvert (11 cm × 7,5 cm) met versieringen in goudopdruk. Op het grote rechtehoekige recto werd een uitgeknipt prentje van een meisjescommunicant met kaars in de hand op een grond van gouden versieringen, geplakt op een ovalen kraagje van roze gaaswerk, zodat het geheel ongeveer 1 cm is opgehoogd.

Onderaan staat « Souvenir de Première Communion ». Het geheel zit in een speciaal onversierd doosje. Het is van Franse makelij en door vergelijking van de vorm van het afgebeelde communicantje met communieprentjes menen wij het te mogen dateren uit het einde van de 19e eeuw.

Op de rugzijde van het doosje staat in handschrift « à Marie Nouille le jour de sa 1ère Communion Mr. le Directeur ». Het couvert werd wellicht gebruikt om er een bankbiljetje in te steken of ook misschien voor een vouwbrief met religieus onderwerp (zie beneden b).

b) *vouwbrieven.*

We stellen voor deze naam te gebruiken voor een religieuze prent die viermaal werd gevouwen tot een briefje dat al dan niet in een couvertje werd gestoken. De catalogus vermeldt onder nr. 31 b en c twee dergelijke brieven. Van nr. 31 b) kunt u op afb. 4 een afdruk van het recto vinden. De prent sluit vol-

Afb. 3. — Bovenzijde van een souvenircouvert eind 19e eeuw.
Foto Seminarie voor Volkskunde, RUGent.

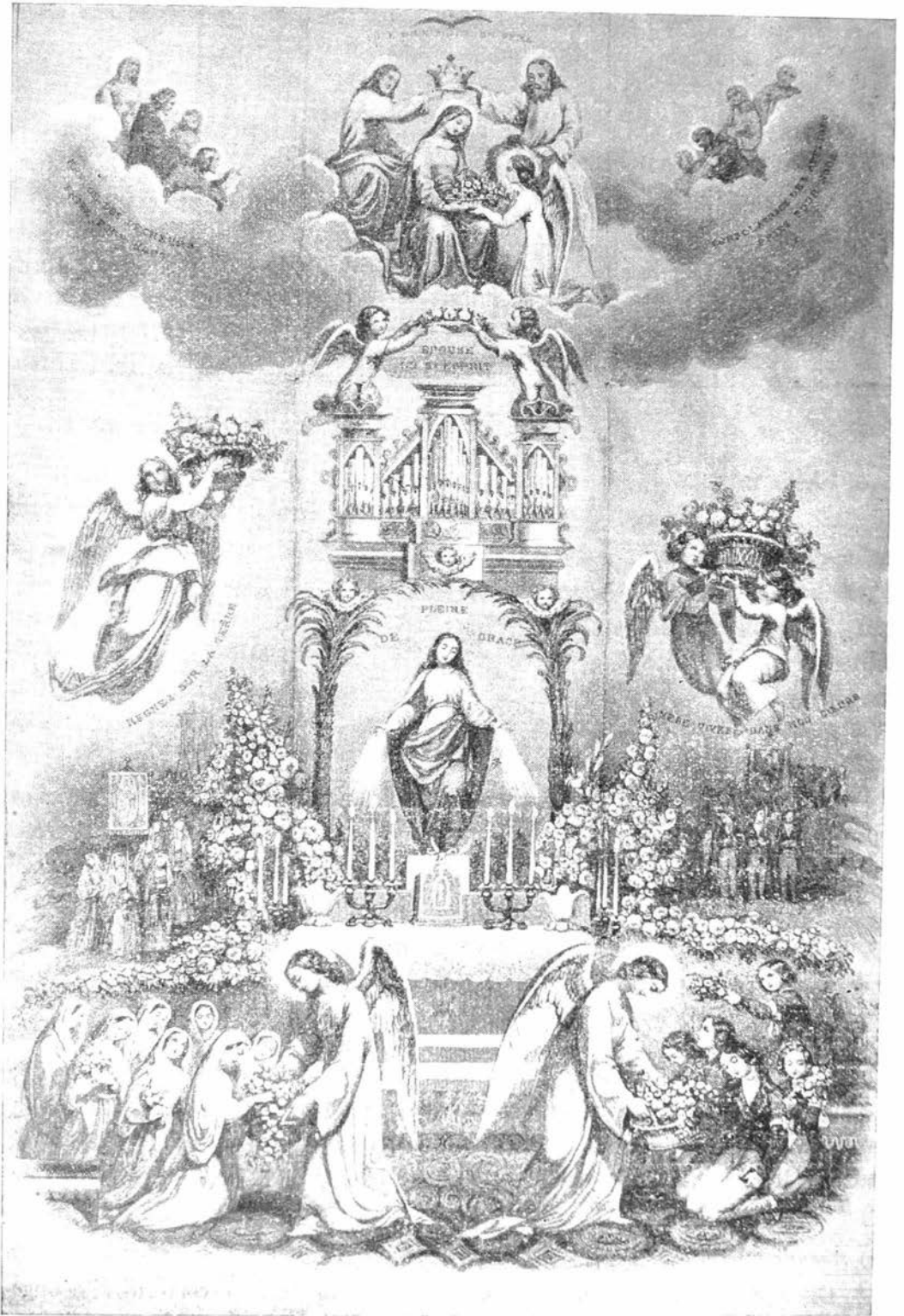
komen aan bij de tekeningen van de Franse communiediploma's uit het derde kwart van de 19e eeuw (vgl. ook afb. 1).

c) *wenskaarten in prentkaartformaat.*

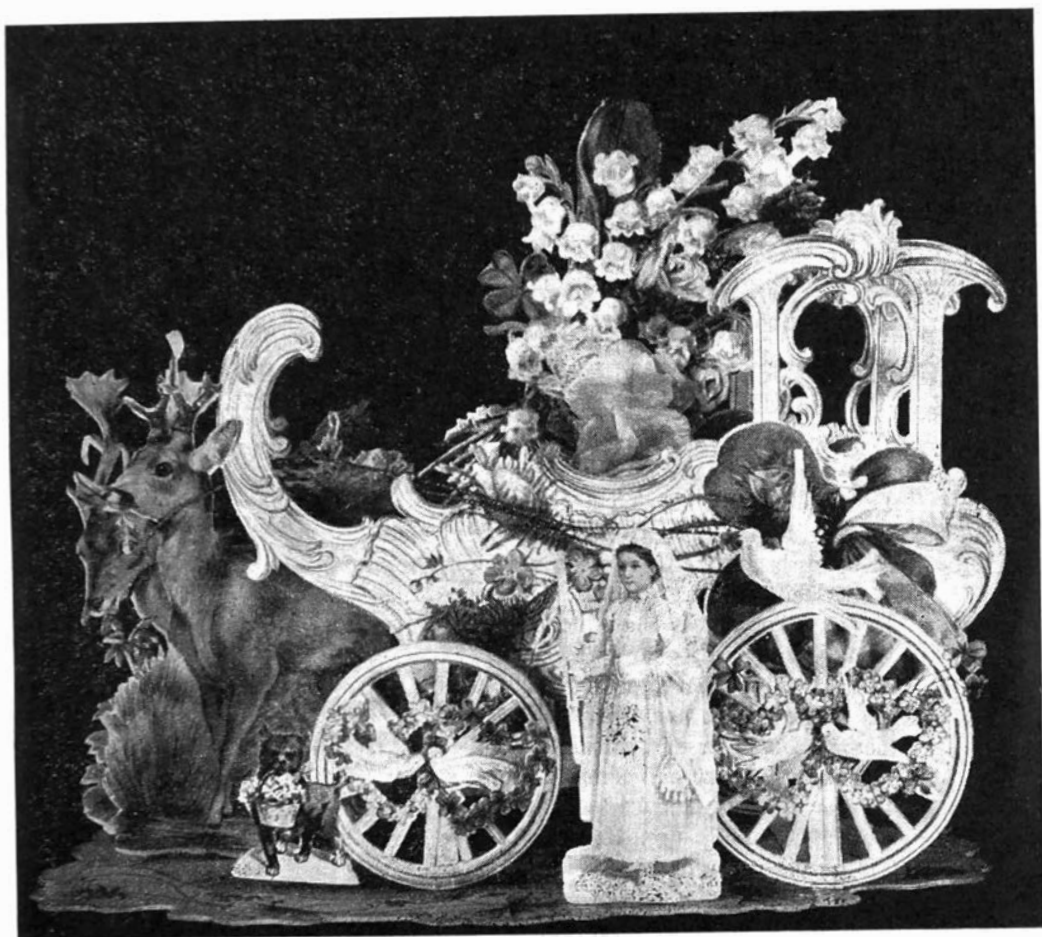
Deze zijn vrij zeldzaam en werden niet vaak gebruikt. Twaalf ervan gaande over een periode van 1901 tot 1940 konden we tentoonstellen. Twee waren kaarten met opdruk « Heureuse Pâques » waarop op het verso de gelukwens voor de 1e communie werd geschreven.

d) *staande tafereeltjes.*

Dit zijn uittrekbare kaarten in diverse formaten, die in decorvorm zijn opgebouwd uit elementen die werden gebruikt voor de bekende « posekens » of « emblèmekens », gekleurde uitknipbare afbeeldingen van personen, bloemen, dieren, voorwerpen. Dichtgeklapt tonen ze het opschrift « Souvenir de (première) Com-

Afb. 4. — Opengeklapte vouwbrief (recto) 3e kwart 19e eeuw.
Foto : Seminaric voor Volkskunde, RUGent

Afb. 5. — Opengeklapt staand tafereeltje als communiesouvenir.

Foto : Seminarie voor Volkskunde, RUGent

munion ». Een zestigtal ervan konden we tentoonstellen. Ze bevatten alle Franse opschriften en dagtekenen uit het einde van de 19e eeuw. (Zie catalogus nrs. 50 tot 56 en vgl. afbeelding 5).

c) *eigenhandig ontworpen of geschreven souvenirs.*

Daarvoor signaleren we een wensbrief geschreven op een soort papier met kanten rand dat wellicht kon worden gebruikt als nieuwjaarsbrief (zie catalogus nr. 33). Daarop staat volgende tekst met de hand geschreven :

” A MA CHERE COUSINE A L'OCCASION DE SA 1re COMMUNION.

Il est des jours bénis, dont on jouit d'avance,
 Qui désirés longtemps, laissent dans notre cœur,
 Une trace profonde, et dans notre existence,
 Sont désormais marqués du signe du bonheur,
 Ce matin, chère Marie, c'était la grande fête,
 Le temple était orné, l'autel resplendissait,
 Chacun priait pour toi, tous inclinaient la tête
 Lorsque le doux Jésus auprès de toi venait,

Ineffable moment, le Dieu que l'on adore,
Reposait dans ton cœur; qu'il en soit toujours ainsi,
Tu l'auras entendu sans le comprendre encore,
Que lui seul est toujours le plus fidèle ami.
Le 21 Juin 1884 Flore De Schryver "

Te laat om nog in de catalogus te worden opgenomen kregen we een vel stevig papier (29 × 21 cm) met een mooi gekleurde tekening (linksboven een kelk) als omranking van een calligrafisch verzorgde tekst, aangeboden aan Jozef Van Hulle a° 1909 en opgesteld door zijn zuster Madeleine. De tekst luidt als volgt :

" AAN MIJNEN LIEVEN BROEDER JOZEF TER GELEGENHEID VAN ZIJNE EERSTE H. COMMUNIE

O schoonste dag van gansch mijn leven!
Hoezeer heeft Jezus mij bemind,
Dat Hij, mijn God, zich heeft gegeven
Tot spijs aan mij, onwaardig kind!
Zijn kostbaar Bloed, voor mij vergoten,
Doorvloeit mijn aadren dezen stond,
En in mijn hart is thans besloten,
Zijn godlijk Hert voor mij gewond.
Wat smeekbeê zal ik thans niet wagen,
En welke gunst, hoe overgroot!
Zou ik aan Hem niet durven vragen
Die in mijn hert zijn almacht sloot?
Ik vraag U dan, o Jezus teeder,
Ontsluit voor mij uw liefdeschat!
Zie goedig op mijn krankheid neder,
En steun mij steeds op 't rechte pad.
Laat mij mijn ouders zijn ten zegen,
Hun hart behagen door mijn deugd;
Met bloemen strooien hunne wegen,
Hun immer schenken eer en vreugd.
Laat hen, laat allen die mij minnen,
Zich koesteren in uw liefdezoon,
En wees hun steeds, naar ziel en zinnen,
Een milde heil- en zegebron.

Madeleine "

4. Voorwerpen als communiegeschenk

Naast diploma's en gedrukte souvenirs was en is het nog de gewoonte voorwerpen en boeken aan de communicanten te schenken. Daarin valt eveneens een evolutie te onderkennen, die in de tentoonstelling kon worden gevolgd. In de 19e eeuw en in de 20e eeuw tot vóór het concilie kregen de jongens en meisjes zeker enkele religieuze geschenken : in de eerste plaats een kerkboekje of missaal, een boek over een godsdienstig onderwerp, een wijwatervaatje, een mooie paternoster, een kruisbeeld, een O.-L.-Vrouwbeeldje onder stolp, enz. In de betere standen kreeg men ook vaak een « Album Religieux », een mooi versierd album met slot voor het opbergen van religieuze prentjes (zie catalogus nrs. 34 tot 37).

Veel voorkomend waren ingelijste prentjes die zoals fotolijstjes konden rechtstaan. Zeldzaam waren medalies die dan als communieprijs werden gegeven.

Onder nr. 47 van de catalogus vindt men dergelijke zilveren medalie geschonken op het eind van de 19e eeuw in de Gentse parochie van St.-Stephanus

Recenter schonk men een waskaars op metalen voetje met aangepaste inscriptie (nl. in 1966 en 1970). Ietwat kitscherig doet het schenken aan van een koffiekopje met schoteltje en eventueel dessertbordje met het opschrift « Ter herinnering aan uw Heilige Communie » en aangepaste tekening. Zo'n specimen werd omstreeks 1940 te Geraardsbergen (catalogus nr. 45) en a° 1968 te Wetteren (catalogus nr. 46) gekocht en geschonken. Ook konden we aantonen wat zoal a° 1972 aan communicanten werd geschonken : een leesboek, een grammofoonplaat, een leesmap, een fotoalbum, een schaar met vouwbeen, een mooie balpen of vulpen, versierd postpapier, enz. Vooral sedert het beklemtonen van de hernieuwing van de doopbeloften op die dag, is het gebruik tot stand gekomen doopsuiker te schenken aan de peter en de meter van de communicant (dan geschikt in een porseleinen schaalteje of hoorntje) en aan de disgenoten van de feestmaaltijd. Om dat te demonstreren hebben we de medewerking gekregen van de firma's Damme en Temmerman uit Gent, die een feestelijke koffietafel met doopsuikerversiering en met een « pièce montée » hadden verzorgd. Op afbeelding 6 kunt u het resultaat daarvan zien.

Afb. 6. — Zicht op de gedekte koffietafel met pièce montée te midden zaal 2 van de tentoonstelling.

Foto : G. Van Damme, Gent.

5. *Communiefoto's*

Het gebruik speciale communiefoto's te maken is alweer afgezakt van de betere standen naar de lagere standen. Vooral na de eerste wereldoorlog is het gebruik veralgemeend geraakt. Specimina konden we tonen vanaf ca. 1880 tot 1972. Thans bestaat ook de gewoonte een vergrote foto op een blok te monteren. Ook recent (een tiental jaar) is het gebruik foto's te maken van het toedienen van het vormsel door de bisschop, waarbij we zien dat de pater en meter of hun vervangers de hand op de schouder van de vormeling leggen. Een curiosum is een *bedanking* na rouwbeklag waarop de communiefoto van de overleden jongen staat afgedrukt.

6. *Menukaarten*

Uit de collecties van het Museum voor Volkskunde en van de Hr. J. De Vriendt konden we een twintigtal speciaal gedrukte, versierde menukaarten voor communiediners. gespreid over de periode 1851 tot 1938, tentoonstellen.

7. *Communieliederen*

Als bijlage tot de catalogus konden we de tekst van enkele communieliederen afdrukken, waarvan het oudste een vliegend blaadje is uit het begin van de 19e eeuw, dat a° 1833 werd geschonken aan Theresia Vereeken uit Rijkevorsel (zie catalogus nr. 32 a).

Sedertdien is ons nog een *lied voor onze kleine Communicanten* ter inzage gegeven (coll. J. De Vriendt, Gent), dat volgende religieuze tekst bevat :

" LIED VOOR ONZE KLEINE COMMUNICANTEN.

Wij zijn de kleine kindren
Die niemand mag verhindren
Tot God te gaan,
De blijde feestelingen
Waarrond de hemelingen
Gebogen staan.
Wij knielen vol betrouwen.
De handjes schoon gevouwen
Voor 't altaar neer
Aanschouwend zonder beven
In broodschijs opgeheven
Ons Lieven Heer!
Treed binnen, Groot Koning,
In onze kleine woning
Al te onbereid :
Uw liefdekus zal sterken,
Uw bijzijn wondren werken
Van zaligheid.

L. A. pr.

Nihil obstat. H. Merkelbach lic.

Imprimatur. H. Bovens Vic. gen. Leodii, 3 julii 1911.

Ook de Hr. Julien De Vuyst uit Mere⁽⁴⁾ signaleerde nog twee teksten uit het tijdschrift *De Werkman* van 1-4-1892. De teksten luiden als volgt :

" EERSTE COMMUNIELIED (Air : L'Angelus)

Engelkens daalt neder
Uit den hemeltrans,
Richt uw gouden veder
Naar ons kinderkrans;
Spant uw' harpesnaren
Voor 't Communiefeest,
Doet ons blijde scharen
Gansch verrukt van geest.
Refr. : Hoor ons dankgezangen
Kindje Jezus zoet,
Voor het eerst ontvangen
Van uw Vleesch en Bloed!

Toen gij werd geboren
In een armen stal,
Zongen d'Engelkoren
Duizenden in tal!
D'herderkens bewogen
Door hun zoete stem,
Kwamen als gevlogen
Naar 't klein Bethlehem!
Oh, wie meldt 't verlangen
Van die brave liën,
Om aan 't hert te prangen
't Kindjen dat zij zien!
't Kindje dat zij zagen
Liggend op het strooi,
't Was zoo vol behagen
't Was zoo lief en mooi!

Oh, wij ook nu mogen
U ons hulde biën,
U hier voor ons oogen
Op het Altaar zien!
Ja, in zielsverrukken
En in liefdegloed,
U aan 't herte drukken
Kindje Jezus zoet!
Zie ons neergezeten,
Om voor d'eerste maal
't Brood der Eng'len te eten,
In een godlijk maal
Komt, o Hemelingen
Ons ter zijde staan,
Komt voor Jezus zingen
Heft een loflied aan!

" Na de ~~Communie~~

In mijn hert getreden
Voor den eersten keer,
Jezus, wees aanbeden

(4) Onze grote dank gaat naar de in dit artikel vermelde personen, die ons welwillend hun documenten en voorwerpen ter inzage hebben gegeven.

Voor mijn God en Heer!
Wil uw' zegen geven
Aan een arme kind,
Dat U gansch zijn leven
Meer en meer bemint!

Oh, wat zaligheden
Brenge uw aanzijn mee!
Zie mijn hert is heden
Als een vreugdezeel
'k Mocht in gouden schalen
Drinken 't Godlijk Bloed,
Als in Sionszalen
Nutten 't Opperst goed!

Oh, wie kan verhalen
Wat uw liefde doet,
'k Dank U duizend malen
Met verrukt gemoed!
Ouders lief, deelt mede
In mijn zalig lot,
Vindt ook heil en vrede
Bij den goeden God!

Dat zijn enkele aspecten van de gebruiken rondom het feest dat zo ingrijpt in het leven van de meisjes en knapen. Daarbij werd waar mogelijk ook de allerjongste actualiteit in aanmerking genomen. Het is immers de taak van de volkskundige wetenschap en dus ook van een museum voor volkskunde recente gebruiken te ontdekken, te volgen en vast te leggen. Moge dit artikel een aansporing zijn om het volkskundig onderwerp van de eerste en plechtige communie verder uit te diepen..

Dr. R. HAESERYN

BOEKBESPREKING

Joachim Sterly : HEILPFLANZEN DER EINWOHNER MELANESIENS. Herausgeber Arbeitskreis Antropologischer Wissenschaften der Universität Hamburg. 1970, 350 blz.

Dit boek heeft voor de volkskundige zeker een betekenisvolle waarde als hulpmiddel tot vergelijkende studie van volksgebruiken. De *Flora Magica* en *Diabolica* vindt daarin een ruime plaats. De auteur, tevens medestichter van de Arbeitsgemeinschaft Ethnomedizin en uitgever van het degelijk tijdschrift « Ethnomedizin », heeft terplaatse alles van dichtbij bestudeerd. Een greep uit de inhoud van dit driehonderd vijftig bladzijden tellende boek kan U zeker overtuigen van de waarde. Wij vinden er naast een synopsis van de Melanesische geneesplanten hoofdstukken over hoe en door wie de planten werden ontdekt; het gebruik der planten bij geesten

en dodencultus; de kracht der planten bij ziekte en magie; hoe de planten ritueel worden geoogst; de bereidingen met planten; de inheemse en uitheemse planten in het gebruik; verder worden verschillende planten elk afzonderlijk uitvoerig besproken en toegelicht. Verschillende afbeeldingen, een rijke literatuurlijst en een plantenregister verhogen de waarde van dit boek.

Het zou zeker waardevol zijn, bepaalde aspecten uit het boek van Is. Teirlinck's *Flora Magica*, te vergelijken met die uit Melanesië. Warm aangevoelen aan wie zich met plantlore inlaten.

A.G. Homblé

KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN

Vereniging zonder winstoogmerk

De Bond bevordert de studie van de volkskunde en geeft sedert 1926 het tweemaandelijks tijdschrift « Oostvlaamse Zanten » uit, waarin volkskundige bijdragen en de uitslagen van de enquêtes in Vlaanderen gepubliceerd worden.

De Bond schrijft ten laste van zijn Alfons de Cockfonds tweejaarlijkse prijsvragen over volkskundige onderwerpen uit, organiseert voordrachten, tentoonstellingen en reizen.

Raad van Beheer van de Bond: ere-voorzitter: E. Boonen; voorzitter: Lic. R. van der Linden; ondervoorzitters: Lic. M. Daem en J. Pieters; sekretaris: M. Broeckhove; penningmeesteres: H. Depoorter; leden: J. De Vriendt, Dr. R. Haeseryn, G. Hebbelynck, Lic. L. Hoste, G. Rouquart, R. Tondat, F. Van Bost, Prof. Dr. P. J. Vandenhoute, Lic. A. Van den Kerkhove, G. Van Peteghem en G. Weze.

Dagelijks bestuur van de Bond: voorzitter: Lic. R. van der Linden; sekretaris: M. Broeckhove; penningmeesteres: H. Depoorter; leden: Dr. R. Haeseryn en G. Hebbelynck.

Kommissie voor volkskundige Enquêtes: voorzitter: Lic. R. van der Linden; leden: M. Broeckhove, Lic. M. Daem, Dr. R. Haeseryn, J. Pieters en G. Weze; adviseurs: Lic. H. Arens en M. Van Wesemael.

Kommissie voor feesten en reizen: voorzitter: G. Weze; leden: M. Broeckhove, G. Hebbelynck, F. Van Bost en G. Van Peteghem.

Het Museum voor Volkskunde, gesticht door de Bond in 1927 in het voormalige Museum voor Oudheden, Lange Steenstraat, is sedert 1962 overgebracht naar het Kinderen Alynshospitaal, Kraanlei 63, Gent. De Bond ondersteunt het Museum dat de stad Gent bij besluit van 27-9-1931 in bescherming heeft genomen. Het staat onder toezicht van een kommissie bestaande uit vertegenwoordigers van het Stadsbestuur en van de Bond.

Beheerkommissie Museum voor Volkskunde: erevoorzitter: E. Boonen; voorzitter: G. Weze; ondervoorzitter en konservator: Dr. R. Haeseryn; sekretaris: M. Broeckhove; penningmeester: G. Hebbelynck; leden: H. Depoorter, Lic. L. Hoste, G. Rouquart, F. Van Bost, Prof. P. J. Vandenhoute, Lic. R. van der Linden en G. Van Peteghem.

Dagelijks bestuur en aankoopkommissie van het Museum voor Volkskunde: voorzitter: G. Weze; ondervoorzitter en konservator: Dr. R. Haeseryn; penningmeester: G. Hebbelynck; sekretaris: M. Broeckhove.

(Vervolg van tweede biz. van de kaft).

van z.g. « Frankische Boerderijtypen en hun geografische Verspreiding in ons Land, door Cl. Trefois — De Draak van het Belfort van Gent in de Folklore, door Cl. Trefois — De Tinnepotgieterij te Gent, door J. Boes — Galerij van Gentsche Typen door E. Andelhof — De Magie van het Poppenspel, door F. Van Es en anderen — Devotie tot de Heilige Donatus, door M. Broeckhove — Sint-Kristoffel. Legendes. Verering, Verspreiding, door R. van der Linden — Kinderspelen en Liedjes uit het Land van Dendermonde, door Mevr. L. Bataille-Hiel — Leerknappen in de kunstambachten te Gent 14e en 15e eeuw, door M. Daem — Register op G. Celis: Volkskundige Kalender . . . door F.M. Olbrechts — De Groei en Bloei van de Arteveldefiguur in de Vlaamse Volksziel, door J. Vermeulen — Bijdrage tot de volkskunde van Moerzeke, door J. Laureys — Vrolijke Doodsbrieven vol humor en gal (avec un résumé en français), door R. van der Linden en G. Simons — Duiventorens in Oost-Vlaanderen, door O.S. Depraet — Waasch Sagenboek, door F. Van Es.

Lidmaatschap Bond Oostvl. Volkskundigen: Jaarlijkse bijdrage gewoon lid: 250 F; gezinslid: 75 F (zonder tijdschrift); gepensioneerde: 200 F; beschermend lid: 500 F; steunend lid en maatschappijen: 1000 F (BTW inbegrepen).

Abonnement op Oostvlaamse Zanten voor niet-leden (bibliotheken, instellingen, boekhandel, verenigingen, enz.): 300 F; buitenland: 350 F per jaargang (BTW inbegrepen).